

บทบาทของเจ้าอนุวงศ์แห่งนครหลวงเวียงจันทน์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖)

สภาพทั่วไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ (ค.ศ. ๑๘๖๘) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีอัครราชทูตประจำนครหลวงเวียงจันทน์มาเป็นผู้แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ แยกเนื่องจากพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ด้วยมีพระชนมายุ ๑๕ พรรษา จึงต้องมีเจ้าพระยาสุรสีห์วงศา (ขวาง) เสนาบดีแห่งนครหลวงเวียงจันทน์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่านได้ดำรงตำแหน่งสำคัญนี้จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ (ค.ศ. ๑๘๗๓) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพิธีราชาภิเษกครั้งใหญ่ และนั่น ช่วงระยะเวลา ๕ ปี คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ เจ้าพระยาสุรสีห์วงศา (ขวาง มุขมนตรี) จึงมีบทบาทมากในการปกครองประเทศ

บทบาทของ เสนาบดีแห่งนครหลวงเวียงจันทน์

บทบาทของ เสนาบดีแห่งนครหลวงเวียงจันทน์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ๕ นั้นแบ่งออกเป็นหลายด้าน ดังนี้

1. การรักษาสภาพการปกครองเปลี่ยนแผ่นดินและการจลาจลราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เสด็จสวรรคต เจ้าพระยาสุรสีห์วงศา (ขวาง มุขมนตรี) ได้สั่งให้เจ้าพนักงานออกวงรักษาพระราชสมัญญา นวนิพนธ์พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรม ๒๕ รูป มีกรมหมื่นบวรวิจิตรสุริยพันธ์ เป็นประธานในที่ประชุมพระราชาวงศาและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งประชุมกันอยู่ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมนั้น ประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระองค์คือ กรมหลวงเทพเวสวัณวิมล กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรมหมื่นจาววรวรยศ กรมหมื่นวรศักดิ์วิศาล กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

มีารามปรโตมิ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ หลานพระองค์⁽¹⁾ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์
พระเจ้าสุทธยา ออชโยโศก⁽²⁾ ทรงผนวชเป็นสามเณรเจ้าคณะสงฆ์⁽²⁾ เจ้านายทั้งปวงมีประทับ
ทางท้ายตะวัณก มีถรณ์ที่มอวรังษี ๓ ประดับเป็นพระชาย ส่วนพระสงฆ์ต่างเฝ้าใน
พระอุโบสถ มีพระราชาคณะสองรูป นอกนั้นเป็นฐานานุกรมและเปรียญ ล้วนเป็นพระสงฆ์
อุรบนยุคลึกมีกาย ความจริงเจ้าพระยาตรีศูริยวงศ์ซึ่งไปขึ้นแก่พระรามาธิบดีฝ่ายมหาดไทย
ด้วย แต่หาไม่ด้วยพระอุโบสถ

ความบรรณาการนางนึ่งคานและวัณก จากวางนหาดเล็กอยู่กลางคานใต้ เสนาบดี
ชั้นผู้ใหญ่ได้เอาพระอุโบสถเวลานั้นเป็นมาราการฝ่ายพระบรมมหาราชวัง 15 ทาน มีเสนาบดี
แบ่งพระอุโบสถนึ่งคานอยู่ 4 ทาน คือ เจ้าพระยาตรีศูริยวงศ์ (อวง) ให้สมุหพระกลาโหมเป็น
ประธาน พระยาตรีพิชัย (แฉ) พระยาเทพประทุม (ทวม) และพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
(วร) เสนาบดีฝ่ายวังหลวงที่กวรวลจาวตั้งอีกคือ เจ้าพระยาภูธราภัย (บุณ บุญรัตสินธุ์)
ให้สมุหนายก และพระยาบุรุษรัตนราชพิณ (แข็ง เพ็ญกุล) นอกจากนั้นยังมีมาราการฝ่าย
พระบรมมหาราชวังอีก 5 ทาน ที่สำคัญคือเจ้าพระยามุนเณตรี (เกศ สิงหเสนี) นอกจากนี้ยัง
มีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจนั่งประจำอยู่ข้างหลัง เสนาบดีข้างพระตำหนักออกอีกหลายคน แต่ไม่
ไปหน้าพิณการประทุม

การประทุมเริ่มขึ้นตอนเวลาเที่ยงคืน เจ้าพระยาตรีศูริยวงศ์ถูกขึ้นนั่งคุกเข่า
ประธานมือซ้ายขวาไปทางบรรดาเจ้านาย แล้วกล่าวในท่ามกลางที่ประทุมว่า

(1) ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น โศก ๓ ให้ไว้ค่านายพระเจ้านอก เวนในพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ มาแล้วขึ้นแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 3
และไว้ค่านายพระยาขยวงษ์เดาว่า ราชวรวงศ์ในรัชกาลที่ 6.

(2) ดูราชประเพณีเจ้านายเหล่านี้ในจดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาล
ที่ 5, หน้า 19-20.

ด้วยพระนางสนมเจ้าจระเข้ประนมพรหมมาบังนุ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 สวรรคตเมื่อเวลาบ่าย ๔ โมงนั้นแลด้วยวางอยู่ การขึ้นพระบรมราชัญจักษ์กึ่งศกาศ
 ราศประเพณีโดยมีมาตคองเป็น เป็นครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 จะเสด็จสวรรคต ได้ทรงยอมราชสมบัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กรมพระราชวាំងวรสีภาวณงศล คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ในโอกาสซึ่งขอ
 ราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคภัยซึ่งมิได้ เสด็จขึ้นจึง
 พระองค์ด้วยราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระ
 มาณสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต มีรับสั่งกับราชสมบัติแก่เจ
 นายซึ่งจะรับรัชชาก็ได้ เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าน้องยาเยอ พระบรมวงศา
 นวงจะขอราชสมบัติจึงฝากกับถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่
 ได้มีรับสั่งให้หากรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้านายที่มีสุริยวงศ์ และเจ้านาย
 ฐานราชย์ เข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าอยู่หัว ด้วยจะดำรงรักษา
 แผ่นดินต่อไปนั้น จึงมีพระราชวงศาน้องกันและข้าราชการปรึกษากันว่า สุดแล้วจะเพิ่ม
 พระองค์นางจะราชวงศ์พระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าน้องยาเยอ ครั้นพระเจ้าน้อง
 ยาเยอ พระเจ้านายเสน่งทรงพระสติปัญญาการยอมรับราชสมบัติซึ่งปางสมเด็จพระ
 ปลูกสงสมพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าอยู่หัว ก็โดยพระบาทสมเด็จพระองค์
 นั้นสืบไปพระเจ้าน้องยาเยอ พระองค์ก็โดยทรงรับได้ มีรับสั่งให้หาซึ่งปาง
 ยรรคาคอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดสมควรจะเป็นผู้ขึ้นแก่พระ
 บรมวงศาน้องกันราชการและวาระการปกครอง ถ้าบุคคลใดก็ให้ว่าขึ้น ใน
 พายกลางประชุมนี้ อย่าได้ให้ความหวาดหวั่นแก่สงคาม

โดยเสด็จกรมพระยาคลังบางขุนเทียน, จดหมายเหตุเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 4 และฉบับ
 รัชกาลที่ 5, หน้า 22-3.

พระเจ้าทรงยาเออ กรบหลวงแพ่งเจ้าศรีวิชัยศรี ซึ่งมีพระชนมายุยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลาคุณพระสงฆ์พระภิกษุไปทางบางกะปิออกปราสาทพระซัดถ์ศรีเมืองว่า

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเกษพระคุณ ได้ทรงสำนึกว่า รุ่งเคียงสรวรวงศานุวงศ์และบุรุษสตรีผู้มีบุญคุณทั้งหลายมาเฝ้าข้าพเจ้า พระคุณเหลือล้ำ ไฉนจึงไม่จะทดแทนได้ จึงระลึบทูลขอ ขอโดยทูลสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี เจ้าท่าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนมหิศรเสนาฯ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เฝ้าขอหนึ่งไททดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”¹

เจ้าพระยากรัสมิ์วงศ์จึงตามตีประชุมเรียงพระองค์เจ้าชายและเรียงตัวมาราชการใหญ่ แต่ส่วนพระชั้นฉกรรจ์มีบรรพตซึ่งมีสุริยทินทร องค์เดียว ทั้งนี้โดยตามกิ่งแก้วกรบหลวงวงศาวิราชสีห์เป็นต้นมา พุทธระองค์ทุกท่านประสานพระพิศคลและประสานมือพลันรับว่า “สมควร” เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้าพระยากรัสมิ์วงศ์จึงอาราธนาพระสงฆ์ สวดเจริญโศกและถวายอดิเรก⁽¹⁾

¹ เรื่องเกี้ยวกัน, หน้า 23.

(1) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร ทรงกล่าวไว้ในจดหมายเหตุสยามรัฐภาคที่ 4 และกวีรัชกาลที่ 5 หน้า 24 ว่า “ธรรมเนียมถวายอดิเรกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบัญญัติไว้ว่า ทูลขอถวายอดิเรกเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไคร่ราชาภิเษกแล้ว ยังเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายอดิเรกในแต่ประชุมครั้งนี้ นั้นจะเป็นด้วยเจ้าพระยากรัสมิ์วงศ์ในทราชมหาราชนิคม และกรมหมื่นเขมวรวังษ์ฯ ก็ไม่กล่าวทรงคัดค้าน”

หลังจากนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ทูลไปประณามเจ้าอินทโธระว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประณามคุณพระอินทโธระบึงฉลวย ๓ ในครั้งคราวว่าโดยมีกษัตริย์เป็นกลางในคราวราชสมัยอันตรมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนมหิทธิไชยพระบาทสมเด็จพระมหาสมเด็จเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าทรงพระวิตก สดุ้งเส็ดจึงพระเจ้าลูกยาเธอ ๓ พระปิ่นชายังทรง พระเยาว์อยู่ จะไม่สามารถทำราชการแผ่นดินได้ เสนอเป็นไปสุ่มแต่พระราชมวงศานุวงศ์เจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหามหาเจษฎาบดินทร์ประณามคุณพระอินทโธระด้วย ที่ประชุมจะคิดอาณานิคมเรื่องนี้อะไร กรมหลวงเทพสุภวัชรินทร์ศรีว่า เสนอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปจนกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๓ จะทรงผนวช (คือเมื่อพระวันชษาครบ 20 ปี) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามว่าขอมิใช่ที่ประชุม ก็ได้รับถวายนัดเพิ่มสมเด็จพระมอญยงค์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกล่าววาทิตตามเองมีพระแสงพระเศวตจรดโดยเก็บสติปัญญา อยู่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ ตามไปสู่น้ำใจ ขอให้เจ้าฟ้า กรมขุนมหิทธิไชยช่วยในราชการ พระราชพิธีอันถนัดอันระลวงสิ่ง ที่ประชุมก็เห็นชอบด้วย เมื่อเสกวัน

เมื่อเสร็จการพิธีเสกวันถวายนัดสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหามหาเจษฎาบดินทร์ประณามแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามถวายนัดเพิ่มเติมว่า เห็นการมีพระมหามกุฎราชกุมารเสกวันโดยราชพิธีประณามหรือไมใช่ กรมหลวงเทพสุภวัชรินทร์ศรีว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โองการพิเศษระดมมาแต่ พระมวงศานุวงศ์นางราชบุตรของมอญพระบาทสมเด็จพระอินทโธระ การจะจัดตั้งพระเศวตจรดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยดกรมหมื่นเพชรวิชัยราชบุตรโอรสของราชโกสินทร์ ไม่เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แห่งพระเศวตจรดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นเพชรวิชัยราชบุตรจึงทูลเข้าเฝ้ากรมหลวง ๓ ซึ่งโองการที่ถวายนัดตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะโดยทรงปลงดวงชะตาไทยฝ่ายพระราชวังบวร

และคงจะเห็นความนิยมของพวกวังหน้าด้วย¹

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามที่ประมุขว่าสมเด็จพรหมไม่สนใจในสมเด็จพระเอกอภัยวงศ์
แต่กรมขุนวรจักรธรานุภาพกลับเห็นว่า

ผู้ที่จะเป็นกำลังของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นอภัย เจ้าแห่งพระสงฆ์ปราสาท
แล้วแต่พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นอภัยจะทรงตั้ง เห็นว่าก็จะต้องที่ประมุขที่จะเลือกพระมหา-
อภัยปราสาท²

กรมขุนวรจักร ๗ ทรงชี้แจงต่อไปว่า พระองค์ทรงทราบว่าราชประเพณีเป็นเช่น
นั้น ครั้งรัชกาลที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้ง
สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3
ก็ทรงตั้งกรมพระราชวังบวร ๗ เองเหมือนกัน มาถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดังนั้น พระองค์จึงทรงคิดว่าไม่ใช่ว่าพระองค์ที่ประมุขจะเลือกพระมหาอภัยปราสาท เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จึงพูดตามว่า "ที่ไม่ว่าจะเลือกจะเป็นเองหรือ"³ กรมขุนวรจักร ๗ จึงต้อง
ทรงยอมถอนความ การเรื่องจึงตกลง เมื่อที่ประมุขยอมรับกรมขุนวรจักรวิชัยชาญ เป็น
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาทรนาในพระสงฆ์สวด
มนต์โศลกและอธิษฐานอีกครึ่งหนึ่ง

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์พอใจสมเด็จพระเอกอภัยแล้วเจ้าฟ้ากรมขุนนันทารามปรปักษ์สำเร็จราชการ
พระคลังมหาสมบัติและพระคลังข้าง ๓ กับตั้งสำเร็จราชการในราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ใน
ส่วนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย ดังนี้ เนื่องจากสมเด็จพระเอกอภัยทรงมอบหมายปรปักษ์

¹ สมเด็จพระเอกอภัยวงศ์ทรงราชทานภาพ, จดหมายในจดหมายรัชกาลที่ ๕ และใน
รัชกาลที่ ๕, หน้า 25-6.

² เรื่องได้กล่าวถึง, หน้า 26.

³ เรื่องได้กล่าวถึง, หน้าเดียวกัน.

ทรงพระสติปีศาจอมฤตสารภาพและคืนถวายได้แก่เจ้าราชทานในตำแหน่งกรมวังองค์ 2
แห่งนั้น ปรากฏว่าผู้ประมุขเห็นชอบพร้อมกันในเรื่องนี้

เมื่อเสร็จการประมุขแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้พักอาศัยอยู่ที่บ้าน
แถวบ้านขี้หมูเถา ๗ ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ การที่เรียกค่าบริภษาขึ้น
บูรเกล้า ๖ ถวายแด่เจ้าพนักงานวังรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ 4

ในเวลากลางคืนวันนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สั่งให้ตั้งกองล้อมวงที่วังใหม่เหนือ
พระราชวังบวร ๗ อันเป็นที่ประทับครั้นนั้นบวรวิชัยราษฎร์อีกแห่งหนึ่ง (1) และสั่งให้เชิญ
องค์พระองค์เจ้าเพชรกลางกษัตริย์ กับพระองค์เจ้าเพชรวิจิตรวิมลราชานวร เพื่อจะได้
ประจักษ์พระโอรสพระบรมศรัโษภรรยาแต่ในวันรุ่งขึ้น ในเวลาเช้าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
ที่จักตั้งแถวทรงผนวชเป็นสามเณรที่อยู่ 7 พระองค์ ที่เลือก 2 พระองค์นี้อาจเป็น
เพราะพระองค์เจ้าศรีทองกษัตริย์ (กรมหลวงวิเศษปรีชากร) เป็น "หลานเลี้ยง" ของ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งบุตรภรรยาใหม่ คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับใน "ภรรยา" ของ
พระองค์เจ้าศรีทองกษัตริย์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนพระองค์เจ้าวิจิตรวิมลราชานวร (กรมหมื่น
ภูวเรศวิมลรัชนีกร) เป็น "หลานแก้ว" ของเจ้าพระยาสุรภานุรักษ์ที่บุตรชายคือพระองค์เจ้า
วิจิตรวิมลราชานวรเป็น "หลานแก้ว" ของเจ้าพระยาสุรภานุรักษ์

วันต่อมา เจ้าพนักงานจักวารีซึ่งทหารตรงสังกัดการประมงและเตรียมกระบวณแห
และพิธีประคิษฐานพระบรมศรัโษ แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ราชทานผู้ประมุขประมุขพร้อม
กันถึงแถวเจ้า ๗ พระองค์มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นกำลังทรงผนวชเพื่อ
(วร บุษบาล) บุตรชายไปเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นกำลังทรงผนวชเพื่อ
ภาคถวายทรงพระประสูติ การที่เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ไปเชิญเสด็จครั้งนั้นก็เป็นการทำ
ตามแบบอย่างครั้งเมื่อก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านลี้ลล สมเด็จ

(1) วังใหม่อยู่ริมคลองโรงโสมฝั่งเหนือตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบก

เจ้าพระยาบดินดีเดชาประยูรวงศ์ ขณะเมื่อเป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าใต้ขุนพระอากาศโอง
เห็นหัวหน้าข้าราชการทั้งปวง โกลนเจ้าพระยาพิลากรวงศ์ (เจ้า ขุนนาค) บุบุตร ขณะเป็น
จมน้ำราชางาตย์ ไปเข้า เจ้าจระของเจ้าหัวคัษวรมิเวกม

เนื่องจากสยแต่พระเจ้ายุหัวพระองค์ใหม่ทรงอ่อนเพลียมาก และกำลังทรง
โศกาลัยเพราะการสวรรคตของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ไม่มีพระกำลังพอจะจัดการ
พระบรมศพได้ในเวลานั้น จึงปรีขัยสั่งขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมขุนบำ
ราบแปรปักษ์ทรงจัดการ เรื่องพระบรมศพต่อไปตามโบราณราชประเพณี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคต และโยกย้ายแผ่นดิน
รัชกาลที่ 5 นี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีคำแฉออย่างเกินที่ อาจกล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้มี
อำนาจสูงสุดของกรุงสยามในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากเจตนาที่จัดรวมศพไว้มี

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติที่สวรรคตนั้น
พระเจ้ายุหัวพระองค์ท่านมีโอกาศขึ้นเฝ้าชม เว้นแต่พระองค์เจ้าฟ้าวังบาง
พระองค์ท่านเห็นที่ถวายขยานาโกลนรัชกาลองค์ แต่ก็ดูเหมือนจะไม่โปรดให้โอรส
วิดาขึ้นเฝ้าในยามนั้น คงจะเป็นเกรงถึงดวงพระราชมหุทัยกับพระเพ็ญการอัน
จง ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถศรีสุริยวงศ์ ๆ ท่านคงรับนิคชอบอยู่โดยถาวร
ชั้นและมีอำนาจเกินที่ จึงบางที่จะเป็นอุปสรรคให้บรรดาพระเจ้ายุหัวเหล่าชายหญิง
หมกโลกาได้ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมชนกนาถเมื่อสวรรคตแล้ว วันรุ่งขึ้นบรรดา
พระเจ้ายุหัวเหล่าชายหญิงเสด็จขึ้นตรงนำพระบรมศพ พระเจ้ายุหัวเหล่าชายเล็กเจ้า
จอมมารคำก็พาขึ้นไปทรง สยดทับโศกกับจันกลางเสด็จขึ้นไปทรงนำพระบรมศพ
ด้วยพระองค์เองไปแล้ว

กันวันเสาร์ เดือนสี่ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก พ.ศ. 2412 อัญเชิญ
พระบรมศพโดยกระบวนแห่อย่างใหญ่... ตอนมา ณ วันศุกร์ เดือนสี่ แรมสองค่ำ
ถวายพระเพลิงพระบรมศพ รุ่งขึ้นบรรดาโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
ได้รับพระราชทานบรรดาราชาัญญาภิ ให้ขึ้นเก็บพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมชนกนาถ

เมื่อตนได้พระสมณพมกนาคสูร ทรศกษณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวเสวยพระสมณพมกนาคสูรนี้ ในพระชะลาได้ยวักตออันพระเวทมนต์ของชาเขล
 อยู่ยิวเข้าสู่อุทธระองค์ ยังไม่สามารถจะทรงราชกกุธโกศลเป็นแก่นสารได้...
 คงมีเจ้าปรากฏขึ้นถึงสี่หลายแห่งวรา ในพระชะลาเจ้ายวักตออัน พระเวทมนต์-
 ของชาเขลหลายพระองค์ทรงสอดสรักไปช่วยโดยมประคองนาคกับ จนถึงชั้นเสด็จจำกั
 แผลไม่อาจไถ่ได้ เรียกว่าโวลันเขลนาคและเขลนาค แต่ก็มีโวลันเขลนาค
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสงเคราะห์ต่อม...¹

เจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ ซึ่งทอนาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5
 ไปรค ๆ ให้เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่มาถึง
 ขนาดที่ในการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงเป็นวัดสำคัญในพระนคร บางท่านได้
 ท้าวไวว่า "หากสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ตามไม่ว่าช่วยเหลือแล้วจะปฏิ-
 สังขรณ์ไม่สำเร็จ"² (1)

อนึ่ง ในเรื่องการประสูติถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุน
 พิพิธปราสาทนั้น มีผู้เข้าใจผิดซึ่งควรจะวิเคราะห้ด้วย ปัญหาเรื่องการตั้งกรมพระ-
 ราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าการตั้งกรมสมเด็จพระวิชัยชาญ

1ม.ร.ว.ศุภฉวี เกษมศรี (ผู้รวบรวม), พระประวัติกรมหมื่นพิฆาตราชวงษ์ประวัติ,
 (พิมพ์วงในงานฉลองครบ 6 รอบ ของ ม.จ.วิชัยกร เกษมศรี 28 สิงหาคม พ.ศ.
 2510), หน้า 12-3.

2ม.ร.ว.ศุภฉวี เกษมศรี (ผู้รวบรวม), เรื่องเดิม, หน้า 22.

(1) อย่างไรก็ดี การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำเร็จทันงานฉลอง
 พระนครครบรอบปีที่ 6 ใน พ.ศ. 2425 ทั้งนี้โดยพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5.

เป็นกษัตริย์ราชวงศ์จักรีตามมโนคติที่เข้าใจไว้โดยรับความยินยอมเป็นเอกฉันท์ถึงแก่ครั้งแรก
 ที่เรื่องใดเกี่ยวกับระหว่าง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับกรมขุนวรจักรธรานุภาพ แต่ในที่สุด
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นฝ่ายชนะ กล่าวกันว่า ในเรื่องเอกสารกรมขุนวรจักรธรานุภาพเพา
 นึ่งที่ไปทรงเห็นด้วยกันในเรื่องการตั้งกรมขุนวรจักรธรานุภาพเป็น เจ้าหน้า ยังมีท่านผู้ใหญ่
 ซึ่งรวมประชุมกันอีกหลายท่านที่ไปเห็นด้วย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงปรากฏในพง
 กลาวเรื่องนี้ไว้ในจดหมายเทศน์ปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 ว่า

เรื่องก่อนประชุมถวายราชสมบัติแก่เจ้าหลานนี้ ได้ทูลถามกรมหมื่นราชศักดิ์โมศ
 คามศิริเจ้าให้ซึ่ง ภายเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรโดยประทับอยู่ในที่ประ
 ชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในประชุมว่าอันจะเอื้อยกว่าจดหมายเทศน์เจ้าพระยา
 พิลาการวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ เมื่อเวลานั้นในเครื่องกล่าวกัน ความ
 ใจจดหมายเทศน์ของเจ้าพระยาพิลาการวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราชวงศ์
 ถึงการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ แลตอบปลาย ว่าที่ประชุมขอมารวมกัน เห็น
 จะเป็นที่ระแวงสงสัยก็อันในเวลานั้นซึ่งเกี่ยวของยังอยู่จึงในโอกาสว่าถึงการที่
 มีผู้คัดค้าน แลทูลถามหลักผู้ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางอยู่ในที่ประชุมกัน ท่านเจ้า
 เป็นนัยว่าเจ้าหลานนี้ ทรงช่วยกันโดยมาก ต่อมาไฉนเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ
 เจ้าบ่อกองจะละสัญกรรมไม่ว่าอีกครึ่งหนึ่ง จากการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ
 ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเสเวศร์ ฯ ศรีศรี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จดถวาย ให้
 เจ้าพระยาธรรมาธิเบศร์ (หุ) นายิ่งเป็นขุนสมุหโอรุ ทั้งเขียนที่ระหวารเมื่อ
 ก่อนเวลาประชุม และเขียนขอปรึกษาที่อื่น ในจดถวายราชสมบัติแก่พระเจ้า
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ อันของพร้อมกันด้วยความขึ้นครั้ง แต่เมื่อ
 เลือกรวมหาอุปราชตามสิ่ง เวลาอยู่ในที่ประชุมไม่เห็นออกโดยมาก ถ้อย
 เป็นด้วยตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น¹

¹สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงปรากฏในจดหมายเทศน์ปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5, หน้า 27.

เพื่อเป็นแบบอย่างให้คิดว่า เพราะเหตุใดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงยกกรมหนึ่ง
มาบริษัษชาวยุขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เหตุนี้สำหรับเรื่องที่ว่าวิไลเพราะให้หลายประการ
ตามความนึกเห็นของบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวว่า ตามลัทธิเดิมของบุตรเสก-
การณในครั้งนั้น โลกพากันถือว่าการที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทำการเช่นนั้นให้ทราบว่าท่าน
เกรงว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเจริญวัยขึ้น เกิดไม่พอพระราชน-
หฤทัยหม่อมราชกุมารีแห่งนครจำปาศักดิ์จะทรงชวนขว้ายเอาท่านออกจากตำแหน่ง ท่านจึงคิดว่า
พระมหากษัตริย์องค์หนึ่งกับพระราชาอำนาจ และการที่ท่านเลือกกรมหนึ่งมาบริษัษชาวยุ
เป็นพระมหากษัตริย์ก็ควรเห็นว่า กรมหนึ่งมาบริษัษชาวยุคงเข้ากับ "วังหลวง" ไม่ได้ ดังนั้น
ทั้ง "วังหลวง" และ "วังหน้า" ก็คงอาศัยท่าน ก็จะพาให้ตำแหน่งของท่านมั่นคง และคน
ทั้งส่วยนั้นก็เข้าใจกันว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คิดเรื่องนี้ไว้ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จะเสด็จสวรรคต แต่ความจริงแล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้คิด
การนี้มาก่อน และได้กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงทราบ
ด้วย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวทรงสนนิษฐานว่าคงเป็นวันหนึ่งในปี พ.ศ. 2410
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เสด็จออกประทับ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้า-
พระยาศรีสุริยวงศ์เข้าเฝ้าเป็นศรีโหราน มีแต่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลง-
กรณทรงคอยรับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างใกล้ชิด พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสสนทนากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วยเรื่องราชการต่าง ๆ ตอนหนึ่ง
ตรัสถึงเรื่องวังหน้า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถามว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวรัชกาลที่ 4 ตรัสตอบว่า "ถ้าเป็นเช่นนั้นตำแหน่งก็มั่นคงกับเสวยที่ตงสนับหลวง
ก็แล้วกัน" สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถามว่า คงเป็นด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
กราบบังคมทูลขึ้นถึงเรื่องนี้เห็นจวกรจะให้กรมหนึ่งมาบริษัษชาวยุเป็นพระมหากษัตริย์ และ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวว่า, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 111.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ไม่ทรงเห็นชอบด้วย และจะไม่ให้จิตใจเจ้าพระยา
ยากรัษฎริยวงศ์ พระองค์จึงกราบขอขมาแทน

นอกจากนี้เอง เสด็จกรม พระยาคำรงราชานุภาพทรงสืบมีรายงานว่า ในเวลาที่พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต สมเด็จพระเจ้าจุลจอมเกล้าทรงพระเยาว์มีพระชน
ษาเพียง 13 พรรษา และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชม์พระชันษาถึง
62 พรรษา ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตไปในเมื่อสมเด็จพระ
เจ้าจุลจอมเกล้าทรงพระเยาว์ ก็จะต้องมีผู้อารักขาการแผ่นดินแทนพระองค์ไปจน
ทรงเจริญพระชันษาที่จะวาระราชการบ้านเมืองเอง ซึ่งนี้เป็นเหตุให้คนทั้งหลายขณะนั้น
พากันวิตกว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตไปโดยฉฉวน เจ้า
พระยากรัษฎริยวงศ์จะชิงราชสมบัติก็คิดก็หวั่นความหวาดหวั่นเขม่นเขม่นเป็นเหตุให้เจ้าพระยา
กรัษฎริยวงศ์เกิดความลำบากใจ อีกประการหนึ่ง เวลานั้นพวกข้าราชการที่ซึ่งเจ้าพระยา
กรัษฎริยวงศ์ก็มีอยู่บ้างแล้ว ถ้าหากเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คงจะนับจึงท่านมากัน
ทั้งนี้เพราะเป็นการพนันวิสัยที่จะบังคับบัญชาการให้ชอบใจคนไปใครทั้งหมด ล้วนแต่ไขว่ขว้าน
ที่จะหาเงินเกลี้ยกล่อมประการต่าง ๆ เช่น กราบขอร้องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้
เป็นอริราชศัตรูกัน ก็จะทำให้เป็นผลกระทบนพระทัยไปถึงการจลาจลราชการบ้านเมืองด้วย
ประกอบด้วยเวลานั้นฝรั่งกำลังเข้ามาอำนาจในเอเชียรวมทั้งในไทยด้วยยิ่งกว่าแต่
ก่อน ซึ่งก็จะทำให้ข้าบถและการปกครองบ้านเมืองอีกประการหนึ่ง ดังนั้น ผู้มีสติปัญญาเช่น
เจ้าพระยากรัษฎริยวงศ์จึงขอจะคิดไตร่ตรองและหาทางแก้เรื่องดังกล่าว ซึ่งก็มีอยู่ 2 วิธี
คือ วิธีแรกท่านต้องไปเป็นนุวาระราชการแผ่นดิน วิธีที่สองถ้าหากจำเป็นต้องเป็นนุวาระ
ราชการแผ่นดิน ก็ให้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นเครื่องป้องกันมิให้คนทั้งหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสม
บัติ และเจ้าพระยากรัษฎริยวงศ์ก็ทรงจะคิดเห็นว่าวิธีที่สองนี้เหมาะสมควรที่สุด วิธีที่สองนี้คงจะ
เป็นสาเหตุที่ทำให้เจ้าพระยากรัษฎริยวงศ์เลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาดอุปราช
นอกจากนี้ท่านอาจคิดอีกว่า ไม่เป็นการเสียหายอันใดในเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ แม้ว่าพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จะไม่ได้ทรงเลือกพระมหาดอุปราชเอง และได้กรม
หมื่นบวรวิชัยชาญดำรงตำแหน่งนี้ ทั้งนี้เพราะกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระชันษาแก่กว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ถึง 16 ปี คงจะเสด็จพระชนม์ไปก่อนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ฉะนั้นกรมพระราชนัดดาบรมวิชัยชาญก็ไม่มีช่องทางจะได้สืบราชสมบัติ

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงปรียาหารว่อกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ในครั้งนั้นจะให้ตัวท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ท่านก็คงกราบทูลถึงความลำบากต่าง ๆ ความเกรงว่าท่านจะไม่สามารถสนองพระเดชพระคุณได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ก็คงทรงชี้แจงให้เห็นความจำเป็น เพราะไม่งั้นผู้อื่นจะไปใด เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์คงกราบทูลแสดงความถึคิดเห็นว่า ถ้าจะปล่อยให้คนอื่นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตามเห็นควรให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชนัดดาบรมสถานมงคล ทั้งนี้โดยฐานะที่ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คนหนึ่งคงจะใคร่สืบส่งสืบว่าท่านจะจึงราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่ในกษัตริย์ดวงเพราะตรงพระราชดำริเห็นว่าถ้าพระองค์สวรรคตแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์จะดำเนินการอย่างไรก็คงจะทำได้โดยสะดวก จึงพระราชทานอนุมัติด้วยพระวาจาตั้งกล่าว แต่ก็ไม่ทรงเต็มพระทัยแท้ อยางไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้ทรงปฏิบัติต่อนายพระบรมราชานุบัติครั้งนั้น ดังเช่น โปรด ฯ ให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเสด็จออกไปเยี่ยมครอบครัวราษฎรที่เรือของราษฎรที่ขึ้นพร้อมกันกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกรับเจ้าเมืองสิงคโปร์ให้จับปลาค้างคาวที่กอ ก็โปรด ฯ ให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญหอบเอาคางคางหนึ่งเป็นคู่กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ แต่ในทางราชการหาได้ทรงยกย่องกรมหมื่นบวรวิชัยชาญให้เหมือนกับแววอนไม่¹

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 111-120.

พระบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ทรงกล่าวถึงองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ว่า

... เมื่อได้แก่ด้วยแสงสงสัยกันเป็นเช่นนั้นว่า การให้คำสั่งกรมพระยาวิชัย-
สถานมงคลกราวนี้ เป็นความประสงค์ของบรรดาเสนาบดีที่จะจงใจให้พระยาวิชัย-
สถานมงคลพระยาวิชัยสถานมงคลพระยาวิชัยสถานมงคลพระยาวิชัยสถานมงคลพระยาวิชัย-
สถานมงคลไว้ ด้วยคุณด้วย...

นอกจากนี้ยังมีเหตุผลที่ที่น่าสนใจและน่าเป็นไปคือ เกี่ยวกั้วที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
เลือกกรมพระวิชัยสถานมงคลเป็น "วังหน้า" คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีความสนิทสนมกับ
กรมพระวิชัยสถานมงคลตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่ 4 และกรมพระวิชัยสถานมงคลกับพระยาวิชัย-
สถานมงคลอนโยน ชอบพระองค์ และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ดังนั้น
อาจจะเป็นการสะดวกที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะปกครองมาเมืองโดยที่กรมพระวิชัย-
สถานมงคลเป็นวังหน้า

อนึ่ง ยังมีเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องการสั่งกรมพระวิชัยสถานมงคลเป็นวังหน้าอีกประการ
หนึ่ง ซึ่งแตกต่างไปจากข้อวิเคราะห์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือว่า เสด็จ
ประพาสปรากฏในหนังสือเรื่อง "สมเด็จพระนารายณ์มหาราชศรีสุริยวงศ์" เริ่มเรื่องโดย
นายสุริยสถานมงคลพระยาวิชัยสถานมงคล เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เห็นว่าขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้า-
อยู่หัวรัชกาลที่ 4 ประพาสโกลสวารรถยนต์ เสด็จเจ้าพระยาวิชัยสถานมงคลซึ่งกำลังจะเป็นพระ-
ยาวิชัยสถานมงคลทรงลงมาพระองค์เพื่อไปก็ประพาสเช่นเดียวกัน และเมื่อแผ่นดินรัชกาลที่ 5

1 พระบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, "การเปลี่ยนแปลงและประเพณีของ
ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี
แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (และศาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 โปรดฯ ให้พิมพ์
พระราชทาน 1 ตุลาคม 2511), หน้า 170-173.

พระอาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ก็ยังไม่ปกติ เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ก็อาจเกรงไปว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 อาจจะไม่เสด็จสวรร
กต ซึ่งถ้าหากเกิดเหตุร้ายเช่นนั้นขึ้นจริง การที่ยุบกรมวังบวรวิชัยชาญเป็น "วังหน้า"
ก็ย่อมเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้ามาก เพราะเมื่อกรมวังบวรวิชัยชาญได้ทรงถวายก็ยอมจะ
ยกของตัวท่าน เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็มีหลักฐานจากพระราชพิธีศพเจ้า ร. ที่ 135 ลงวัน
5 8 1 ค่ำ 1236 พ.ศ. 2417 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไป
พระราชทานสมเด็จพระเจ้าตากทรงพระยาบำราศนพิตายพร้อมกันหนึ่งว่า

ด้วยวันที่ เจ้าคุณเจ้ามาหาคนเฝ้าก่อน โคหัดซึ่งแจ้งการตามหัดแล้ว ก็รับว่า
การที่ทรงจัดรักษานั้นก็เป็นการอาศัยกัน แลคุณสิ่งปวง เป็นที่คุ้นเคยกันไปหมดนี้
โดยที่รียาเรียนร้อยไม่มีการวุ่นวายเลย แลวงของเงินโคหัดซึ่งแจ้งการตามหัด
ด้วยวังหน้าเป็นคุณไม่คิดเคย ใจก็มีความไวใจ ก็ไปขอไปทอดไปจนสิ้นเรื่องแล้วจึง
ไควา การที่ตั้งวังบวรในวันนั้นเพราะเห็นว่า เมื่อแรกหมอบถนาก็ยังเจ็บแล้วก็
เป็นเด็กก้อย บิเจ้านายที่บงชบายจะเป็นวังหน้าวังตาเหมือนกรมขุนวรจักร อนึ่ง
คุณของข้าหลวงเดิม พระปิ่นเกล้ามีอยู่ทั้งพวกวังหน้า ครั้นจะใจถึงวังหน้า ก็กลัวคน
เหล่านั้นจะเดียดแห้วเจ้านายวุ่นวาย ถึงประการหนึ่งการตั้งปวงจะว่าไม่ตั้ง
วังหน้า ขุนนางอีกพวกหนึ่งนั้น เป็นขุนนางสำหรับผู้สำเร็จราชการ จึงได้ตั้งขึ้นไว้
เพราะปรารถนาการข้างตน แลนามคตินี้ทรงพระเจริญวันก็ทราบว่าการที่จัดไว้
เกินนั้น บัดนี้เสียไปแล้ว...

และพระราชหัตถ์ของในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีใบบ
พระราชทานกราบทูลถวายสด็จเสด็จพระยาปวเรศบุรีรักษ์กรมวังบวรวิชัยชาญ ลงวันอังคารที่ 13 ค่ำ
เดือน 4 ปีชวด ๒๓๓๘ ตอนหนึ่งว่า

¹ รัชกาลที่ ๕ สหกิจสงคราม, สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, (พระชนม:
25๐4), เล่ม 1, หน้า 495-6.

... เจ้า (มีสเตอร์ มดก กงสุลอังกฤษ) ได้มาพบกับสมเด็จพระเจ้าพระยา...
 ที่ทรงจะเชื่อโดยความความมาว่า เจ้ากับสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นแนวว่า หมอมน้ำ
 คงจะตายในเร็ว ๆ นี้ เป็นแนวด้วยหมออีก ว่าจะนำลงจะไล่เป็นเจ้าแผ่นดิน ว่าจะ
 เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว แล้วกับลูกเรา ๆ ธงสาร จะคงอยู่กับบริวารของทาง
 ทุกอย่าง ลูกเรามีคนไป ๑๒ ที่ไปเริ่มหลังตั้งตั้งเมืองนอกคนแล้ว เราจะให้
 เป็นวัง และคนพวกนั้นตามแต่กรรยา เราจะให้สิ่งยาวโดยก็ตาม สมเด็จพระ
 พระยาตอบให้จริงกว่า โดยบอกมายากษานเมืองว่า ถ้าสิ้นความแล้ว ว่าจะนำ
 เจ้าแผ่นดินให้ เราช่วยพระยาสร้างเมือง และฝากบุตรหลานของตนด้วยเด็ก
 การเป็นดังนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาตอบเสมอว่า หมอมน้ำคงตายไปนี่ ๆ
 หลายปีแล้ว ว่าวังหน้าลงมาเป็นเจ้า ถ้ามีหลานลูกอยู่คง ๆ กับบุตรหลานนี้
 ก็ไปป่าปากตัวอยู่ทางสุดวังจริงเป็นการสมกับคำพูด...¹

อย่างไรก็ตาม เหตุผลดังกล่าวข้างต้นเป็นเพียงข้อสันนิษฐานต่อกำความที่ว่า
 เหตุใดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเลือกกรมหมื่นนเรนทรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวร ทั้งนี้
 โดยอาศัยพิจารณาจากเอกสารเก่าที่มีอยู่ เราขออาจทราบความใกล้เคียงแห่งจริงสองเจ้า-
 พระยาศรีสุริยวงศ์ถือว่าเป็นอย่างไร แต่ที่แน่นอนคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตไป ด้ยสิ้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ได้ปกครองกรมหมื่นนเรนทร-
 วิชัยชาญ เป็นวังหน้า แล้วจะให้หัวหน้าช่วยราชการแผ่นดินโดยสะดวก อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณา
 สถานการณ์บ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกของเมืองไทยในปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 4 และ
 ตอนต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5 แล้ว จะเห็นได้ว่ากรณีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยกกรมหมื่นนเรน-
 วิชัยชาญ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรงตำแหน่งพระยาอนุปราชสีในรัชกาลที่ 5
 นั้นเป็นการกระทำที่ฉลาดเฉียบแหลมทั้งในลักษณะตัว และในลักษณะรวมมองประเทศ
 ทั้งนี้เพราะถ้าเกิดเหตุการณ์ยุ่งยากขึ้นจริง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะสามารถแก้ไขสถาน-
 การที่ได้มีแสงส่องสว่างที่อ้อมงออาจเกิดขึ้นได้

¹ ธีรฤทธิ บุญสงคราม, เรื่องเดิม, หน้า 498-9.

แนวทางการตั้งกรมหนึ่งบรรพวิชัยชาญ เป็น "วังหน้า" คำรองตำแหน่งพระมหากษัตริย์
 จะมีผลคล้ายกับกษัตริย์ แต่จะเสด็จมีอยู่เช่นกัน ทั้งนี้จะเห็นจากสาเหตุสำคัญสองประการคือ
 ประการแรก ตามราชประเพณีฝ่ายพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจและพระราชอภิสิทธิ์
 ที่จะทรงเลือกพระมหากษัตริย์ด้วยพระองค์เอง ถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 4 รัชกาล
 แรกทรงกระทำ ดังนั้นกรมบรรพวิชัยชาญจึงทรงตั้งหลวงปู่เจ้าพระยาตรีสุริยวงส์
 กับเสนาบดีเล็กรวมหลวงปู่เจ้าพระยาตรีสุริยวงส์ ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5
 ก็ยอมไม่ลดพระราชหฤทัยเป็นธรรมดาที่ทรงถูก "แย่ง" พระราชอำนาจและพระราชอภิสิทธิ์
 ในการเลือกรัชทายาท หรืออาจทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด
 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ มา ล้วนเป็น
 เจ้าฟ้ากรมเล็กรวมขุนทิราทรบรมราชชนนีกับพระมหากษัตริย์ ถึงแก่กรมพระราชวัง-
 บวรมหาพิงก์กิติโกศล จะไปทรงอยู่ในลักษณะนี้ แลก็ทรงเป็นพระปิตุลาของพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และทรงร่วมกับราชการมากด้วยกัน แดกรวมพระราชวังบวรวิชัย-
 ชาญนั้นก็เพียงขึ้นระเจ้าวรวงส์เซอ จึงนับเป็นการยกข้ามเวรฯ และพระราชโอรส
 ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระมหากษัตริย์

สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงติดกับพระมหากษัตริย์
 แดกรวม ๆ ในข้อที่ทรงมีกำลังมากภายในวังหน้า ทั้งนี้เพราะในรัชกาลที่ 4 พระบาทสม-
 เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เห็นแก่เรื่องราชสมบัติ และตำแหน่งราชการ
 วังหน้าพระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นว่านวมมากจนเกือบขัดแย้ง
 กับพระเจ้าแผ่นดิน ข้อที่สำคัญยิ่งคือ การที่ฝ่ายวังหน้าสามารถจับทหารบกและทหารเรือได้
 เมื่อมาถึงแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ทางนี้ถูกจับแล้ว กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญควรจะทรง
 ถูกปลดเครื่องยศและราชการฝ่ายวังหน้าจึงเพียงเท่าที่ติดกับพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 3
 หรือจะลดลงกว่าแผ่นดินรัชกาลที่ 3 เพราะกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นพระองค์เจ้าวังหน้า
 ทรงศักดิ์ต่ำลงไปจากกรมพระราชวังบวรมหาพิงก์กิติโกศลพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 3 แต่
 ปรากฏว่ากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญยังคงทรงมีเครื่องยศและข้าราชการตลอดจนทหาร
 บก ทหารเรือ เห็นว่าทรงรับรัชทายาทของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สาเหตุซึ่ง 2 ประการนี้มีส่วนทำให้เกิดเหตุร้ายคือ การขัดแย้งระหว่างวังหลวง และวังหนวดย่างรุนแรงใน พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874)

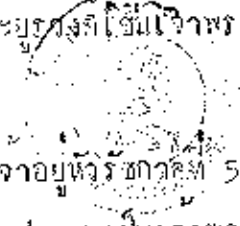
2. การชนั่ขุนบำรงบ้านเมือง

2.1 บทบาทในการวัดระเทียมราชการและพระราชานุกิต

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทในที่นี้ เห็นควรกล่าวถึงฐานะทางการเมืองของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในระหว่าง พ.ศ. 2411-2416 ก่อน เสนาบดีชั้นสูงตระกูลขุนนางมีฐานะทางการเมืองเป็นปกติธรรมดาในระยะเวลาดังกล่าว แม้ว่าขณะนั้นผู้นำของตระกูลคือ ชวง ขุนนาค จะมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ยังไม่ได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยา เช่นมีลาและลาของหลานก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากท่านมีบรรดาศักดิ์ "สมเด็จเจ้าพระยา" ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จะโปรดฯ ให้ท่านเป็นตั้งแต่เมืองจันทบูรราชธานีเขตกครั้งแรกในปี พ.ศ. 2411 โดยท่านอ้างว่าเกรงจะถึงแก่พิราลัยรวดเร็ว เช่นเดียวกับบิดาของท่าน ซึ่งได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาอยู่ไม่นานก็ถึงแก่พิราลัย แล้วความจริงแล้วน่าจะเป็นรัชกาลที่ 4 โนบายของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งท่านยังรู้สึกขัดข้องใจไม่ยอมรับบรรดาศักดิ์สมเด็จเจ้าพระยา ท่านนายอภัยรับบรรดาศักดิ์เมื่อ พ.ศ. 2416 และด้วยเหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปยอมรับบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยาใน พ.ศ. 2411 ก็ทำให้การเลื่อนกรมเจ้าชายหลอยระดับไปด้วย การเลื่อนกรมต่อเมื่อ พ.ศ. 2416 ความจริงใน พ.ศ. 2411 นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริจะเลื่อนกรมเจ้านายและเลื่อนยศข้าราชการผู้ใหญ่ตามอย่างครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบรมราชาภิเษก ก็จะทรงเลื่อนกรมหลวงวรวงศ์วิราชชนนี เป็นกรมสมเด็จ กรมหลวงวงศาตที่วัดรัตนพิทักษ์สมเด็จเจ้าชายตามาตรากรมขุนบำรงประชูปัตย์ เป็นกรมพระ ส่วนคุณเอนกนั้นจะทรงสถาปนาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

¹สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 234.

กับเจ้าพระยาพิลาหารวงศ์ (ซึ่งโปรดฯ ให้ขึ้นเข้ามารับราชการใหม่ในตำแหน่งของพระ-
 องค์) เป็นสมเด็จพระราชา เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) จางวาง
 บวรแล็ก เป็นเจ้าพระยาผู้สำเร็จราชการไทย พระยาเดโชประมุขเจ้าผู้ครองกรมพระ-
 กวาทิม (หอย บุนนาค) เป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าการต่างประเทศ แยกการให้ทรงรับ
 ไปเพราะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้ปฏิบัติสวามรเทศก็สิ้นแล้ว เจ้าพระยาถึงกล่าวแล้ว อย่าง
 ไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2412 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้มีการ
 พิธีเปลี่ยนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับเจ้าพระยาพิลาหารวงศ์ โดยให้เจ้าพระยาศรีสุริย-
 วงศ์ ผู้สำเร็จราชการไทย มีอำนาจสั่งตั้งข้าราชการทั้งปวง และป็นอำนาจสั่งประหารชีวิตคน
 ที่โปรดฯ ให้ยกโทษออกแล้ว ถ้ายังมีโทษหนักยิ่งใหญ ได้รับพระราชทานศักดินา 30,000
 ไร่ ถัดมาสุริยวงค์กับพระยาพระพรหมประจำตัว ส่วนเจ้าพระยาพิลาหารวงศ์มีอำนาจ
 ไล่สำเร็จราชการแทนการต่างประเทศและเป็นพี่เลี้ยงกลั่นแกล้งราชการแผ่นดิน ได้รับพระ-
 ราชทานศักดินา 20,000 ไร่ ถัดมาจึงมีพระผล การสถาปนาเจ้าพระยาทั้งสองนี้คล้าย
 กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสถาปนาสมเด็จพระราชาองค์ใหญ่และองค์น้อย
 แดกรั้วนี้โปรดฯ ให้สมเด็จพระราชาทั้งสององค์นี้ศักดินาเท่ากัน และจางวางหมาย
 เป็นหลวงเพ็ญอนันต์ มาดำรงตำแหน่งรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาพิลาหารวงศ์ได้รับพระราชทาน
 ศักดินาตามเครื่องยศอื่น ๆ นอกจกเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยาพิลาหาร-
 วงศ์ไม่ได้เป็นบุตรธิดาหลวงของสมเด็จพระราชาบรมมหาประยูรวงศ์ได้มีเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ ศักดินาสูงจึงกล่าวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2412 นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ยัง
 พระราชทานสุพรรณบัฏ ตั้งพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ และพระยาเดโชประมุขเป็นเจ้าพระยา
 โดยพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ได้เป็นเจ้าพระยาที่มณฑลพระกวาทิมในนามเดิมมีศักดินา 10,000
 ไร่ ถัดมาพระยาสีห ส่วนพระยาเดโชประมุขได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษา-
 ธิบดี ที่เจ้าพระยาพระคลัง มีศักดินา 40,000 ไร่ ถัดมาจึงแล้ว ส่วนพระยาพระจักร-
 ธานฤชา ซึ่งเป็นเสนาบดีการกรมพระที่ทรงมรดกอำนาจไป

แม้ว่าเจ้าพระยาพิลาศวงศ์ กับเจ้าตากทรงตั้งตนเป็นผู้นำเจ้าพระยาต่างประเทศ แต่ครั้งนั้นปรากฏว่าทางใต้วางการต่างประเทศแคว้นบางโร การทางประเทศอยู่ในมือสองเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เพียงผู้เดียว เจ้าพระยาตากวงศ์ก็ไปเร่กองบางเขชาติการ ทำการตามคำสั่งของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ อย่างไรก็ดี เจ้าพระยาพิลาศวงศ์ได้ทำประโยชน์ทางสำคัญยิ่งแก่บ้านเมืองในคราวครั้งนั้น มารับราชการไทย ก่อนหลังชื่อพระรารทรงท้าวการทรงรัตนโกสินทร์ แต่เจ้าพระยาพิลาศวงศ์ (เข้า ขุนมาก) อยู่ในรัชกาลที่ 5 ถึง 2 ปี ถึงถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2413

เสนาบดีตระกูลขุนเภาอีกคนหนึ่งได้รับราชการในวังหลวงและได้รับเลือกเป็นบรรดาศักดิ์ครั้งหนึ่งคือ พระยาตรีสุริยวงศ์ (ภู ขุนมาก) จากกรมท้าวโสมพรายคำซึ่ง เป็นพระยาเทพประดุม ปัดขูดของกรมพระท้าวโสมพรายคำเป็นพระยาสุรเสนา นอกจากนั้นเสนาบดีของตระกูลอื่น ๆ อีกเช่น ตระกูลคนอีกริมคือเจ้าพระยาธรรมยาธิบดีศรีเสนาบดีกรมวัง พระยาราชสุภาวดี จางวางกรมพระสุรัสวดี (เหิง เข็ก) และพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง แสงสุโข) เป็นต้น แต่เสนาบดีตระกูลอื่นนี้อำนาจเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับเสนาบดีแห่งตระกูลขุนเภา อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาถึงอำนาจตำแหน่งขุนเภาที่มีฐานะอย่างไรขณะนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น เจ้าพระยานิกรหิณทร์ เป็นที่ขุนเภาคนแรกและรามาในสามารถรับราชการได้ กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำกับราชการกรมมหาดไทย ต่อมาและคงทรงกำกับมาจนถึงสิ้นสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วย พระองค์ทรงร่วมงานกับเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์บ้างจนกระทั่งแก่แก่ เป็นเสนาบดีคนสุดท้ายที่พระองค์สืบพระนามไปก่อนจะเสื่อมกรมเจ้ายาย ใน พ.ศ. 2416

สำหรับบรรดากรมฝ่ายวังหน้าที่ได้รับแต่งตั้งครั้งนั้น มีเสนาบดีแห่งตระกูลขุนเภากรวมอยู่ด้วยคือ พระยาบริรักษ์ธำรง (ถ้ำ) เป็นพระยาภิรมย์รินตรา อธิบดีกรมเมืองและพระยาโสมพยอมพิทักษ์ (เขียม) เป็นจางวางกรมพระคลังสินค้าอยู่ตามเดิม ทางทั้งสองนี้เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาธิไชยราชา

นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังมีเสนาบดีแห่งตระกูลขุนเภาอีกหลายคนได้รับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่ได้รับราชการสืบต่อมาจาก

รัชกาลที่ 4 คือพระยาศรีวิไล (นพ บุนนาค) มาในรัชกาลที่ 5 ได้เป็นเจ้าของพระยาศรีวิ-
 ธาน รัตนราชโกษาธิบดี พระโอรสวิไชยศรีสวัสดิ์ (เจส บุนนาค) ปักฉิ่งเมืองเขมรบุรี
 มาในรัชกาลที่ 5 เป็นพระยาสุรินทรภักดี มุวราษการ เมืองเขมรบุรี และเจ้าพระยา
 สุรินทวิเศษคุณความดี บามราชชาวัชยาบุร (พร บุนนาค) ตำแหน่งพระศรีพิเศษในกรม
 พระวาลักษณ์สมัยรัชกาลที่ 4 มาในรัชกาลที่ 5 เป็นฉิ่งเมืองศรีธรรมราช เจ้าพนักงานเล็ก แล้ว
 เป็นพระยาตาสกรวงศ์ จางวางมหาดเล็ก และพลารบมหาดเล็กราชวัชรัตนราชประสงค์
 มรรคาศักดิ์สูงสุดคือได้เป็นเจ้าของพระยาตาสกรวงศ์ มหาดเล็กวิเศษ (ชัย บุนนาค) ได้เป็น
 มาฉิ่งเมืองเขมรมหาดเล็ก ฉิ่งเมืองเอกราชวิไลมหาดเล็ก แล้วเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์
 ตามลำดับ เสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคซึ่งเห็นรับราชการในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 คือ โท
 บุนนาค ซึ่งได้เป็นพระอมรวิสัยสรเดช มุขังกษัตริย์ปมใหญ่ พระยาศรีสุริยราชเดโชชัย
 และเจ้าพระยาสุรวงศ์วิเทศกิตติคุณตามลำดับ แยกกันในสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้า

จะเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะระยะระหว่าง พ.ศ. 2411-2416
 นั้น เสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคมีอำนาจและอิทธิพลยิ่งใหญ่มากในการปกครองของประเทศ
 สยามแทบทุกด้าน อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่อำนาจและอิทธิพลของตระกูลนี้ถึงขีดสูงสุดยิ่ง
 กว่าเวลาใด เมื่อเป็นเช่นนี้การจัดการบ้านเมืองในระยะนี้จึงอยู่ในมือของ เสนาบดีแห่ง
 ตระกูลบุนนาคเสียส่วนใหญ่

สิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการบ้านเมืองคือ การจัดระเบียบบัญชาการแผ่นดิน
 ซึ่งในสมัยที่เจ้าพระยาสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่นั้น ไม่เหมือนกับในรัชกาล
 ก่อน ๆ หลายประการ ทั้งนี้ก็เนื่องจากในระยะระหว่าง พ.ศ. 2411 ถึง พ.ศ. 2416 นั้น
 การที่จะดำริรัฐกิจปาดินน่าย ก็มีการที่จะสั่งบังคับบัญชาราชการแผ่นดินเป็นเค็ดชากอยู่ที่
 ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แทนที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เคยทรงปรึษาและรับสั่งเมื่อเวลา
 เสด็จออกขุนนางในท้องพระโรงดังแต่ก่อน เจ้าพระยาสุริยวงศ์จึงต้องคิดว่าราชการ
 ในหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขึ้นใช้ในเวลานั้น โดยแบ่งสถานที่ปฏิบัติงานออกเป็น
 สองแห่งคือ วิชัวาราชการที่วางของเจ้าพระยาสุริยวงศ์ และวิชัวาราชการในพระบรม-
 มหาราชวัง

สำหรับวิวัฒนาการในระบบมหาราชวังนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้จัดระเบียบดังนี้ เวลาเช้า ๖ นาฬิกา ให้การประพรม รุกขธนู ที่มณฑลอยู่ในราชอาณาจักร ทั้งที่เป็นเจ้านายและเสนาบดี ๗ เกงทรงนกดุ๊กวัน แดงดำในโรงทรงอุทิศเทศตามซึ่งใหญ่กว่าห้องอื่น แดงเงินยังจับแฉบ จึงไถหรือตัวทรงนกดุ๊กวัน ซึ่งชุกกลางลงเสีย แดงอุราวงเงงในเรือน หรือ เกงวรรณสาริรมย์ ให้เป็นพิธีประพรม และตั้งเครื่องคายโตของเงงใหญ่ไว้ที่ฝาเป็นห้องมีเทียนสำหรับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลประพรมซึ่งหอราชการด้วย ทั้งนี้เพื่อทรงศีกษา มิได้ทรงมีหน้าที่เกี่ยวข้องในการปฎิการาชการอย่างใด เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เขาให้ตั้งเป็นประอาณในโตประพรมทุกวัน เจ้ากรมราชการต่าง ๆ และผู้ซึ่งชำระความรู้จักว่าราชการและรายงานขึ้นเสมอเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีการปรึกษากันแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สั่งการเป็นเด็กขาด จากนั้นคิดเอาความแฉงเรื่องซึ่งไม่จำต้องพระราชทานระบบราชวินิจฉัยอันทราบตลอดเวลาเสด็จออกขุนนาง เพื่อรักษาประเพณีไว้ ประพรมอยู่จนเวลาเสด็จออก ด้วยมาบระสูงก็ชักทัพเขาไปทอดเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ท้องพระโรง ทรงอยู่แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับผู้ซึ่งตามขอใ้หอยปรึกษาหารือหรือรับคำสั่งราชการที่ยังคงง หลงหมดเวลาเสด็จออกขุนนาง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เขาไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 กราบบังคมทูลแสดงราชการที่นับแต่ที่ใดสิ่งไปให้ทรงทราบ เมื่อเสร็จแล้วตามจึงกลับไปที่จวน แดงวงวันดาไปให้หอราชการซึ่งตามจะตองกราบบังคมทูลก็ไมเฝ้า

ส่วนวิวัฒนาการที่จวนของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คือ เวลาเช้าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกจากรถถึงหน้าคอน 7 นาฬิกา ไปตรวจราชการก่อสร้างเขน การตอเรือกลไฟ และเรือกำปั่น เป็มกั ที่โรงก่อสร้างหน้าวัดอนงการาม (เป็นวัดที่ตามผู้ซึ่งนักกรรยาสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) หลังจากนั้นนักสมบถังจวนของท่าน มาถึงที่ศาลาหน้าบ้านมอถองตรงหน้าจวน รับแขกหลวงข้าราชการหรือหอกา เวลา 8 นาฬิกาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กลับเข้าในจวนและให้วัดอาหารเลี้ยงผู้ที่ไปหาด้วย เวลา 9 นาฬิกาเสมอเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เขาไม่เฝ้าระบบมหาราชวัง นั่งประพรมที่เกงแฉเขาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงกลางมาแล้ว หลังจากนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กลับไปจวนเวลา

ถวายบังคม ถึงเวลาบ่าย 4 นาฬิกา เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์รับแขกดีเป็นยศสำคัญ เช่น เจ้านาย และข้าราชการผู้ใหญ่ตลอดทางสู่ตรางประเทศที่ไม่สะดวกเรือของราชการ ตอนค่ำเมื่อเสร็จกิจการราชการแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ประชุมผู้ชำนาญการยศดีแปลหนังสือพงศาวดารจีนเรื่องตาง ๆ ซึ่งท่านเอาใจใส่ที่พระฯ และแต่งเป็นภาษาไทยสำเร็จในครั้งนั้น และต่อมาได้พิมพ์เผยแพร่หลายเรื่อง

นอกจากจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินดังกล่าวแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังวางระเบียบราชการออกเป็นอีก 2 แผนก คือราชการในพระราชสำนักฝ่ายหน้า กับราชการในพระราชสำนักฝ่ายใน ดังนั้นจึงมีราชการแผ่นดินซึ่งแบ่งออกเป็นสามแผนก มีหัวหน้ามีบัญชาการสามท่านคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเป็นผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนักฝ่ายหน้ายังมีบัญชาว่ากล่าวส่วนผู้ชาย และกรมพระสุภาวดีนราชนครินทร์⁽¹⁾ ซึ่งดำรงพระยศอย่างในสมเด็จฯ พระบรมราชชนนีเห็นเป็นหลวง ไททรงบัญชาการฝ่ายในซึ่งเป็นส่วนผู้หญิง ในงาน 3 แผนกนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ชำนาญเหมือนแผนกอื่นทั่วไป อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี และกรมพระสุภาวดีนราชนครินทร์ได้ช่วยกันคิดวางแผนการบริหารในพระราชสำนักรวมทั้ง ส่วนราชการบริหารแผ่นดินที่มีอาณา

(1) กรมพระสุภาวดีนราชนครินทร์ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าหญิงอมมอม เป็นพระธิดาองค์ที่ 26 ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และที่ 2 ของเจ้าจอมมารคณาทรีย์ ประสูติในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2361 ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้านรรมมธัยยิกาเธอ กรมพระสุภาวดีนราชนครินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2411 ต่อมาในปี พ.ศ. 2416 ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จกรมพระยาสุภาวดีนราชนครินทร์ เพราะเหตุที่กรมเจ้าจอมมารคณาทรีย์สิ้นชีพิตักษัยมาตามลำดับ (กรมหมื่นนาคยาพิทักษ์) และได้ทรงทำนุบำรุงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ สมเด็จกรมพระยาสุภาวดีนราชนครินทร์พระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2439 ระยะเวลา 79 พรรษา.

มดี เจ้ากรมต่าง ๆ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทประมุขเป็นผู้ปรึกษา
ของท่านพลาย บุตรกรมหลวงวงศาธิราชสนิทประมุข เป็นอัครเสนาบดีในรัชกาล
ที่ 4 จึงไม่ทรงสามารถสำเร็จกิจมากนัก เป็นเหตุให้เสด็จเจ้าพระบรมมหาราชวังได้
ต่อมา ในกรมหลวงวงศาธิราชสนิทสิ้นพระชนม์

ในส่วนพระราชทานกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในระบอบที่
แรกแห่งรัชกาลที่ 5 นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนยี่รามประภักดิ์ และ
กรมพระสุภาวดีสมราชประยูร ได้ช่วยกันจัดระเบียบถวายคือ เวลา 9 นาฬิกา พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงมาตร แล้วเสด็จขึ้นบูชาพระในหลวงพระสุราลัยพิมาน หลัง
จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินทางสระหนึ่งไพศาลขลิบผืน เจ้านายผู้หญิงลยเฝ้าอยู่ในทางที่
เสด็จมา พระบวชสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปบูชาพระบรมอัฐิในหลวงพระสุราลัยพิมาน
แล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เวลาเช้า 10 นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวประทับที่ในพระฉาก เจ้านายผู้ใหญ่ เช่น กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าฟ้า
กรมขุนยี่รามประภักดิ์ เฝ้าเพื่อถวายพระอภิพรต์ร่วมกับโบราณคดี แบบแผนขนบธรรมเนียม
ไปยงประเพณีการพระราชพิธีต่าง ๆ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่อมาเวลา 11
นาฬิกา เสด็จออกประทับราชอาสน์ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงฟังรายงานการรับจ่าย
เงินแผ่นดิน แล้วเสด็จขึ้นพระแท่นออกทรงนาง พระราชวงศ์ทรงบังกรมพระราชวังบวร-
สถานมงคลและข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย (ยกเว้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) เฝ้าพร้อมกัน
เพื่อออกทรงนางแล้วเสด็จไปประทับในพระฉากอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เฝ้า
ถวายบังคมพระราชทานแผ่นดินที่แก้ค้ำ และเสด็จไปให้ทรงทราบ เวลาบ่าย 13 นาฬิกา
เสด็จขึ้นร่างใน เวลาบ่าย 15 นาฬิกา เสด็จประพาสที่วาลาพระมณฑลเสวย บางวันก็
ทรงจัดมหากเล็กโลกาซึ่งกลายเป็นมหาดมขนาดเล็กในภายหลัง เวลาบ่าย 16 นาฬิกา
เสด็จออกข้างหน้า ทอดพระเนตรช่างกลองเชล หรือทอดพระเนตรตีมหาดมขนาดเล็ก หรือ
ออกรับผู้มาของรามบุรุษของพระราชวัง จนเวลาค่ำจึงเสด็จขึ้นร่างใน ต่อมาเวลา 19
นาฬิกา เมื่อเสวยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับที่ของม้านโคกพระที่นั่ง
ไพศาลขลิบผืน ท้าวนางฝ่ายในเฝ้า เสร็จประกาศราชการฝ่ายใน หรือมีฉันทน์เสด็จ

เข้าไปเฝ้าและช่วยถนอมขวัญเด็กพระศุภราชรัตน์ฯ ที่ระทมทุกข์เดิม เวลา 20 นาที
 เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประทับราชอาสน์ ทรงโองมัญจนกิจกราบทูลขอ
 ราชรายสิ่งของต่าง ๆ และมณฑลเด็กถนอมขวัญบุตรนางมหาราชธิดาสร้างถนอมขวัญ
 ประมวลของเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ จากเนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสละ
 พระบรมมณฑลแก่พระองค์แล้ว แลเสด็จขึ้นพระแท่นออกขุนนางอีกครั้งหนึ่ง เสด็จพระราชานุ-
 ทูล เสด็จขึ้นข้างในราวเวลา 22 นาที ประราชทานกิจเป็นธรรมเนียมรักษาตลอดเวลา
 ห้าปีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีภาระเสด็จประพาสหัวเมืองเป็นครั้งคราว

การจัดระเบียบราชการแผ่นดินทุกด้านในสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ดวง
 บุณยภาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินถึงกลางวามนี้ นับว่าเป็นการกระทำที่เอาดและมีประ-
 สัตถิภาพยิ่ง ทั้งสมเด็จพระนาคำทรงพระราชทานพระยศยศของโองมัญจน

ระเบียบการที่จัดในสมัยนั้น นี้เพราะเหตุความปรารถนา (ทรงมุ่งหวังสิ่งอัน
 เป็นอันดีแก่เด็ก และจงจำความใดมา) ประสงค์ที่ใฝ่ใจตามความชอบซึ่งท่านมีค่า-
 แหม่งในราวฉกรและตรวจดูจดหมายเวตุต่าง ๆ ที่ปรากฏ เห็นว่ามาสรรเสริญ
 ตามเจตนาพยายามของท้าวโศภนที่รักใคร่ ควบเสาคความรอบรู้ทั้งสองอย่าง
 ก็หวังให้ราชการบ้านเมืองดำเนินไปโดยเรียบร้อยเป็นปกติอย่างหนึ่ง ก็จึง
 ฝึกหัดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงสามารถราชการแผ่นดินได้เองอย่าง
 หนึ่ง เป็นวัตถุประสงค์ประสงค์เสมอกับ จางรุระเบียบการให้พระบาทสมเด็จพระเจ้า-
 อยู่หัวทรงพระราชกิจของพระเจ้านมด้นที่จะทรงพระราชดำริฎาที่पालโณ-
 บาม และยังมีตั้งราชการเป็นเกิดขาด 2 อย่างนี้ อยู่ในผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 แลผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเกิดได้โดยง่ายหรือตั้งบังคับประการใด แลก็นำความ
 รับทราบพลั้งแจ้งให้ทรงทราบเสมอเป็นนิจ มิคกัลกับของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 ซึ่งเรียกว่า "รีเยนต์" ตามประเพณีในยุโรป จึงเห็นจางสรรเสริญอยู่ใน
 เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชันษาถึง 16 ปี ทรงพรหม
 ด้ลลลลลล มีได้ทรงพระเยาว์อย่างเป็นเด็ก ทั้งเวลาที่จะตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการ-

แผนดินดีเพียง 5 ไร่...¹

จากเรื่องที่มีรายนามนี้ จะเห็นว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไม่มีความเห็นแก่ตัว
ที่จะมีอำนาจใจจนทะลอกชีวิต จริงอยู่ ท่านอาจจะควบคุมอำนาจต่าง ๆ อย่างเด็ดขาด
เพียงผู้เดียว แต่ท่านก็ได้พยายามแบ่งภารกิจและความรับผิดชอบบางประการให้แก่ผู้อื่น
ด้วย นอกจากนี้ท่านยังพยายามเตรียมพระองค์ไว้สำหรับเหตุการณ์ที่ 5
อย่างพร้อมที่จะทรงขึ้นครองราชย์อย่างสมบูรณ์เมื่อใดก็ตามที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
อีกต่อไป จึงขอเห็นใจว่าท่านคงหมายผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนี้ยากลำบาก และเป็น
งานหนักเพียงใจ

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงได้ปรากฏ คุณเหมือนในครั้งนั้น การที่เจ้าพระยาศรีสุริย-
วงศ์ ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตัวท่านเองจะไม่สบายใจเหมือนกับลูกหลาน
และบริวารของท่าน คงจะว้ากและยงต์ได้เพิ่มขึ้นใหม่ไม่ต่างกับความรับผิดชอบ
ที่เพิ่มขึ้น ก่อนนั้นท่านมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประธาน
ท่านโคออดิเนตทั้งความรู้ ความคิด ตลอดจนความรับผิดชอบ กรมี่ตัวท่านเองมาต้อง
เป็นประธานในราชการบ้านเมือง แม้พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีต่างกระทรวง
ช่วยอุทิศตนโดยสุจริต ความรู้สึกความแหว่เป็นธรรมดา จึงพยายามเลือกหาผู้มีสติ
ปัญญาสามารถใจ เป็นผู้ช่วย อย่างเหมาะเป็นที่ปรึกษาในส่วนทั่วหลายคน...²

ที่ปรึกษาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้มีหลายชั้น ถ้าเป็นเจ้ากรมราชประทีป ชนบ
ชรมยนิยมในราชสำนัก ก็ได้แก่กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนันทารม-
ปรปักษ์ เป็นต้น ถ้าเป็นงานบ้านเมือง ที่ปรึกษาของท่านคือ พระศาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

¹สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงราชานุกาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 278-280.

²สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงราชานุกาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 311.

(วร บุนนาค) บุตรของตาเอง รวบรวมทั้งเสนาบดีแห่งพระครูขุนนาคหลวง ๆ ซึ่งเป็นชั้นผู้ใหญ่
นอกจากนี้ขุนนางวงพระโอรส (จิ๋วศรี) เป็นผู้ช่วยราชการกฎหมายและวรรณคดี ขุนสุนทรโค-
วร (ขุน) เป็นคนที่สติปัญญาเฉลียวฉลาดขึ้นเมือง พระยาอินทราวิฑกัศิณราชรองเมือง
(เอี่ยม) เป็นผู้ช่วยในการจับตัวราย โคเถยช่วยเป็นกำลังของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์มาแต่
ครั้งรัชกาลที่ 4 พระบริบริวารสุชากร (สุก จมสุกุล ไซตัญญะ) เข้ามาอยู่ในกรมการ
และการลาอาชยเป็นคย

ส่วนการที่เกี่ยวกับฝรั่งนั้น เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ไม่สามารถตามช่วยพ้นความ
สามารถทางคานนี้ได้อย่างจริงจัง เพราะขณะนั้นคนไทยที่เรียนรูภาษาฝรั่งยังมีอยู่น้อย ท่าน
จึงได้วิธีบำรุงการสนทนาวิชาสะกับฝรั่งซึ่งเป็นคนสำคัญเช่น มีส เกรมออกซ์ รองผู้ใหญ่ออง
อังกฤษ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันดีต่อกันตั้งแต่ในรัชกาลที่ 4 แล้ว ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่
ก็มีความนับถือและเชื่อถือเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ จึงนับว่าเป็นความสามารถอย่างหนึ่งของ
ท่านผู้สำเร็จราชการผู้นี้

ปรากฏว่าในระยะเวลาห้าปีตั้งแต่ พ.ศ. 2413 ถึง พ.ศ. 2416 ที่เจ้าพระยา
ตรีสุริยวงศ์เป็นผู้วางราชการแผ่นดินทางพระนคร ละครของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่-
หัวรัชกาลที่ 5 อยู่เนือง เป็นโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ
ประพาสต่างประเทศถึงสองครั้ง โดยครั้งหนึ่งออกเรือจากกรุงเทพฯ และครั้งหนึ่งจากเจ้าพระยา
ตรีสุริยวงศ์ก่อน ครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสิงคโปร์ ในปี
พ.ศ. 2413 (ค.ศ. 1870) พระองค์ได้ทอดพระเนตรวัดพระบรมมถาง ๆ ทั้งที่เมืองสิงคโปร์
เมืองปัตเวียและมี่องสุมาตราในเกาะชวา การครั้งนี้เสนาบดีแห่งพระครูขุนนาคที่ตามเสด็จ
คือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ และจมื่นเสม็ใจราช (ทับ) พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสใต้ 47 วัน ก็เสด็จกลับ เวลานั้นพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุ 18 พรรษา ถอนมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัช-
กาลที่ 5 มีพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสหัวขัณฑ์โรนั โดทรงปรารภกับเจ้าพระยาภาณุ-
วงศ์ถึงลาโทษอาชยถึงพระราชนิพนธ์นี้ โดยทรงอ้างว่าที่เสด็จทอดพระเนตรเมืองต่าง ๆ
มาแล้วในปี ค.ศ. 2413 นั้นไม่แต่เพียงเมืองขึ้นของอังกฤษและฮอลันดาเท่านั้น เจ้าพระ-
ยาภาณุวงศ์ ก็นำเรื่องราวพุทธนิมิตไปปรึกษาเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ แต่เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์

เห็นว่าเดวิดวิลเลียมส์ใช้สมรรถภาพประหนึ่งโลก ด้วยหนทางที่จะไปโจมตียุโรปใกล้กัน พึงจะ
 คงมั่นคงแต่เดี๋ยวเดียวแห่ง เรือที่จะเป็นระวางทางทะเลไม่ได้ตลอดกับก็ไม่มี จะเสด็จโดย
 สาราเรือแดงของพวกพลกาไปอย่างคนสามัญก็จะเสียระเกะระกะกับก จะเสด็จไปแต่เพียง
 เมืองอื่นเล็กน้อยก็จะจัดการโดยสมรรถภาพประหนึ่งโลกด้วยทางไปยุโรป และอีกแต่ด้วย
 นี้ก็ใหญ่โตกลางกับประเทศหนึ่งในยุโรป ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5
 ก็ทรงตกลงเสด็จประเทศอินเดียเมื่อปี พ.ศ. 2415 (ค.ศ. 1872) เสด็จขึ้นเรือใหญ่ที่
 ตามเสด็จก็คือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ และเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๓ เสด็จคราวเสด็จ
 สิงคโปร์ครั้งก่อน เจ้านายและข้าราชการที่ตามเสด็จในครั้งนี้ก็มีเป็นจำนวนมาซึ่งกว่า
 ครั้งก่อน และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรผู้เหล่านี้จะสามารถทำการงานตาม
 ไปโลกตามเสด็จในครั้งนี้ด้วย เสด็จคราวพระเจ้าน้องยาเธอของพระองค์ก็เสด็จออกจาก
 กรุงเทพฯ ในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2415 ประเทศอินเดียอยู่เกือบ 3 เดือน จึงเสด็จ
 กลับกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 15 มีนาคม ก่อนขึ้นปีใหม่ตามคติไทยสมัยนั้นไม่ถึงเดือน ขณะนั้น
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระชนมายุได้ 20 พรรษา

การที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ได้ระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 หัวใจโลกทรงมีโอกาสออกพระนครอารยธรรมและวัฒนธรรมต่างประเทศทั้งสองคราวดังกล่าว
 เป็นเหตุให้ประเทศสยามมีการเปลี่ยนแปลงทางอารยธรรมและวัฒนธรรมบางประการ
 โดลโลร์มีอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตก เช่นมีการตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในพระ
 มณฑลราชธานี การแต่งกายและการรับประเพณีเวลา ฯลฯ นับเป็นการเริ่มได้ผ่าน
 เมืองเวร็วร้อยตามแบบอารยประเทศด้วย

2.2 ความการก่อสร้างและอารยธรรมการคมนาคม

เสนาบดีแห่งกรมโยธาธิการได้มีหมายในชั้นนี้ว่าตั้งแต่รัชกาลที่ 1 แห่งกรุง
 รัตนโกสินทร์ และเวร็วเป็นเรือมาทุกรัชกาล ในต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ก็เช่นกัน เสนาบดี
 แห่งกรมโยธาธิการได้สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นหลายอย่าง ที่ควรกล่าวถึงคือ

ประกาศว่า เจ้าพระยาสุรสีห์มีความสนใจในการเรือมาตั้งแต่ครั้งยังเด็ก
 และเมื่อเป็นแม่เจ้าเรือราชการแผ่นดินและลามาบวชขึ้นแล้ว ทายก็ยังทรงสนใจในการเรือ
 และมีกำลังดูแลหน่วยงานด้วยมาอีกยิ่งนัก ทายได้แจ้งให้ว่าถึงซึ่งเป็นที่ประโยชน์ในการเดิน
 เรืออย่างหนึ่งคือ ประกาศ ตรีอักษรไทยนี้ ซึ่งเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Lighthouse
 เวลาขึ้นไปประเทศสยามจึงไม่มีประกาศ เจ้าพระยาสุรสีห์จึงส่งบริจาคนำแบบให้สร้าง
 ประกาศขึ้นโดย เล็งเห็นความว่าเป็นและประโยชน์สำหรับการเดินเรือเป็นสำคัญ ประกาศ
 แดงแรกของกรุงเทพฯ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1871) ที่จังหวัดสมุทร-
 ปราการ เนื่องจากเจ้าพระยาสุรสีห์ส่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เป็นบริจาคนำแบบ
 ให้สร้างขึ้น จึงมีนามเรียกประกาศนี้ เป็นภาษาอังกฤษว่าเรียกอยู่ในแผนที่ทะเลเก่า ๆ ว่า
 "Regent Lighthouse"¹

มีคำประกาศของเจ้าพระยาภูธราภัยวงษ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกรมท่าเกี่ยวกับเรื่อง
 การสร้างประกาศนี้ ลงวันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ปีจอ ฉศก พ.ศ. 2414
 ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 ดังนี้

“ให้ตามทั้งปางพระราชทานไว้ว่า เรือบนทะเลซึ่งที่ไล่สร้างขึ้นไว้ที่ปากน้ำเมือง
 สมุทรปราการนั้น มีดีถาวรที่ท่าเรือบนทะเลซึ่งไกลสำหรับที่จะไล่ให้เรือราชการ
 แลเรือลูกค้าไปมาเป็นที่สังเกตในเวลากลางคืน ถ้าเหตุลุดทะเลซึ่ง ขึ้นจันทร์
 เดือนสิบสอง ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีจอ ฉศกเสมอไป แลเรือบนทะเลซึ่งที่สมเด็จพระเจ้า-
 พระยาบรมมหาสุรสีห์วงษ์ ทายได้เป็นผู้คิดสร้างขึ้นสำหรับจะไล่เป็นที่สังเกตกับ
 เรือราชการและเรือลูกค้าไปมาทั้งปาง ทายได้นำความประสงค์ของท่านขึ้น
 กราบบังคมทูลแด่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชโองการของสมเด็จพระบาท
 แล ทรงพระบรมราชานุญาตให้สร้างเรือบนทะเลซึ่งตามความประสงค์ของท่าน

¹ ใ้รัฐฉวี สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าบรมมหาสุรสีห์วงษ์, เล่ม 1,
 หน้า 212.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ เจ้าพนักงาน
 ควบคุมการขึ้นเรือรบที่เมืองระยองและเมืองแกลงด้วยเครื่องเรือรบที่เมืองระยอง
 ๗ ลำ และเมืองแกลง ๓ ลำ ให้ไปลาดหน้าเจ้าพระยาในทวันนี้ ปรากฏเรือรบที่เมืองระยอง
 พระศยามพระศกตั้งอยู่หน้าเมืองระยองเมืองแกลงนั้นเป็นเรือรบ ๑๖๐ ลำ พร้อม
 ทั้งเครื่องเรือรบและเครื่องรบด้วย เงินของหลวงหน้าการตั้งเรือรบที่เมืองระยอง
 นั้น มีเงินค่าโง่ของโง่เบ็ดเสร็จ ๑๖ ชั่ง ๖ ตำลึง ๑๐ สลึง เงินค่าจ้าง
 เรือจ้างถนนรทศศิลาไปณราคา ๑๐ ชั่ง เงินจ้างเรือไปปะเนียดแก่เรือรบ
 ๑๕ ชั่ง เงินค่าจ้างช่างไม้ซึ่ง ๑๖ ตำลึง ๑๑ สลึง รวมเป็นเงิน ๒๒๕ ชั่ง ๕
 ตำลึง ๕ สลึง เป็ยเสร็จการ และเงินที่ลงมูลค่าเรือรบที่เมืองระยองทั้งหมดยี่ สมเด็จพระ
 เจ้าพระยา ฯ นายโคอดอกเงินสร้างเป็นหาง ๆ ทาบสำหรับจะใส่เรือรบการ
 และเรืออกกาไปมาเพื่อสิ่งซึ่งเกิดในเวลาดกลางคืน และจะได้เป็นเกียรติยศแก่
 ปากน้ำเจ้าพระยาด้วย เรือรบที่เมืองระยองนั้นตั้งอยู่ทางตะวันออกหน้าข้าง นกคอก
 ๑๓ ก้าว ๒๙ นิธิศ ๒๖ เสกตยเหนือ มีขางที่สกัดด้วยออกดอมยี่ถุน ๑๐๐ คืบ
 ๓๕ นิธิศ ๒๐ เสกตย ขางไฟสกัดดอมยี่ถุนที่สกัดด้วยเหล็กตั้งข้างจะซ้ายขวา
 ตะวันออก เรือรบที่เมืองระยองนั้นแสงสว่างรอบตัว สูงหน้า ๕๔ ฟุต เรือไปวาง
 แลเห็นแสงไฟโพทาง ๑๐ โยต์ การที่เรือรบที่เมืองระยองนั้นเจ้าพนักงาน
 ทั่วทั้งรักษาและจุดตะเกียงนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ โยนอบพระโองการเป็น
 บัญชีการมาณกรมหลวงพิษณุโลก เจ้าพระยา ฯ เรือรบที่เมืองระยองมีโครงไม้ทำเป็น
 กักราว ๑๒๓๒ แดงเสร็จในปีมะแม คริสต์ศ ๒๒๓๓ การที่ชาวไทยได้
 จุดตะเกียงนั้น เพราะเรือรบที่เมืองระยองมีจุดของเรือทำไฟถึง ๒ ครั้ง เพราะที่เป็น
 เชนอน การที่เรือรบที่เมืองระยองนั้นตั้งอยู่หน้าเมืองระยองนั้นราคาแล้วจึงได้ตั้งเรือรบที่เมือง
 ๑๐ เดือนแล้วก็เห็นเวลาอยู่ได้ จึงได้ออกประกาศให้ทราบทั่วกัน
 ว่าเรือรบที่เมืองระยองนั้น มีสีแสดร่นอดขาวเขลนัมย์ได้รับพระโองการ
 จุดตะเกียงและการที่จะรักษาเรือรบที่เมืองระยอง นั้น เรือรบที่เมืองระยองนั้น
 ของเสียเงินชวเณในการจุดตะเกียงก็ลดเวลาตามหน้าที่ซึ่งกำหนดไว้เป็นเงิน

เขมบกิ่งตามอย่างเมืองสิงคโปร์... เพราะเรืออุบลลาที่ไปมาการค้าขายนั้น เป็นเรือ
ชาวต่างประเทศมากกว่าอุบลลาในกรุงเทพฯ จึงได้ค้ำน้ำขึ้นเป็นทอน กัดเงินเป็น
เขมตตามอย่างเมืองสิงคโปร์... เรือที่จะถ่วงเสียดาเรือทะเลก็ยกขึ้นเป็นแต่เรือ
บรรทุกสินค้าไปค้าขายทางเขมร ถ้าเป็นเรือรับจ้างทำเรื่องบรรทุกสินค้าไปส่ง
เรือใหญ่ แต่เรือทะเลไปได้เป็นเรือสำหรับวางจากเรือเข้าออกที่ ทรงเสียดาเรือ
จะเลี้ยง...

การสร้างประกาศการนับเป็นผลงานทางความการก่อสร้าง และขณะเดียวกันก็ได้
ประโยชน์ทางความการรวมมากด้วย

พระราชนิพนธ์เมืองราชบุรี การสร้างพระราชนิพนธ์เมืองราชบุรีนั้น มีสาเหตุมาจาก
การที่รัฐบาลประสงค์จะกำนัลราษฎรหัวเมืองทางฝ่ายตะวันตกให้เจริญขึ้น โดยมีการขุดคลอง
จากเมืองราชบุรีเมื่อปลายรัชกาลที่ 4 และขุดคลองดำเนินสะดวกต่อมาในรัชกาลที่ 5 ทาง
ไปมาการค้าขายระหว่างเมืองราชบุรีกับกรุงเทพฯ ก็สะดวกขึ้นเรื่อย ๆ เจ้าพระยาถวัลย์
วงศ์ (จวง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ไปยังเมืองราชบุรีอยู่เนือง ๆ ตามเห็นว่า
เมืองราชบุรีควรจะมีเสด็จประพาสอีกแห่งหนึ่งด้วยเป็นที่พักผ่อนและไปมาถึงกรุงเทพฯ
สะดวกกว่าที่ประพาสเมืองเพชรบุรีในรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาถวัลย์วงศ์ได้กราบบังคมทูล
เรื่องนี้ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ซึ่งก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาถวัลย์วงศ์กับเจ้าพระยาตากวงศ์มาโดยลำดับ ซึ่งได้เคยว่าด้วยการสร้าง
พระนครที่เมืองเพชรบุรีมาด้วยในปีสมัยรัชกาลที่ 4 สร้างพระราชนิพนธ์เมืองราชบุรี
ขึ้น

อนึ่ง ที่จังหวัดราชบุรี เจ้าพระยาถวัลย์วงศ์ก็ได้สร้างวัดในวัดหนึ่ง ซึ่งพระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า "วัดศรีสุทิวรฆราวาส" ดังปรากฏใน
พระราชพงศาวดารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาถวัลย์วงศ์

1. ใต้วัดสุทิวรฆราวาส, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 212-5.

ซึ่งขณะนั้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แล้ว

ร. ที่ 396
๒๙

ถึง เจ้าคุณสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ด้วยเจ้าคุณหม่อมชายแก้ววัยธิดาของวัด โศภิตาเป็นความจริง แต่ถึงวัน
ก็ใกล้ถึงกลางระดิมได้เป็นชื่อตรงเหมือนรักประยูรวงษาวาส แลยังไม่ทราบ
อหยาไทรยเจ้าคุณวาทะยกของวัดนี้เพียงสักเท่าใด จึงไต่ถามว่า เจ้าคุณอยาก
จะให้ชื่ออย่างไร ทราบความว่า ประสงค์จะให้มีชื่อว่าเป็นที่แห่งวงษ์ตระกูล ดู
เป็นนัยบำรุงเมืองราชบุรี จึงได้หักชื่อไปตามความประสงค์เดิม
ซึ่งเจ้าคุณจะให้เป็นที่ตรงเขื่อนนั้นแล้ว วัดนี้ให้ชื่อวัดศรีสุริยวงษาวาส เป็นชื่อ
เพราะและเป็นเกียรติยศนิยขาวใช่

อนึ่ง วัดนี้จะเป็นพระอารามหลวง เจ้าวัดนั้นจะให้เป็นที่พระครูเสียจึงจะสมควร
ถ้าให้เข้ามารับสัญญาบัตรเสียก่อนขึ้นกฎก็เห็นจะพ้น จะให้ตั้งตามอันอีก 2 องค์
ให้สมควรกับชื่อวัด

จดหมายมา ๗ วัน 6 7 1 ก่า ปีเถาะ เอกศก¹² สักราช 1241

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์¹

ในหนังสือตำนานพระอารามหลวง ได้เรียกชื่อวัดที่สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์สร้างที่เมืองราชบุรีถึงกล่าวว่า วัดศรีสุริยวงษาวาส เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงเปลี่ยนนามวัดจาก "ศรีสุริยวงษาวาส" เป็น "ศรีสุริยวงศาธาราม" ในภายหลัง

¹ ตรีวิฑูริ สุทธิสงกราม, เรื่องเดิม, เล่ม 2, หน้า 1765-6.

ขุนแก้วผู้ช่วยเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์สร้างวัดศรีสุริยวงศาธรรมิกราช ใน พ.ศ. 2422 (จ.ศ. 1241 หรือ ค.ศ. 1879) มีบันทึก เพราะท่านเห็นว่า ท่านบิดาคือ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ไท่ทรงวัดประยูรวงศาธรรมิกราช และถวายเป็นทานคือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไท่ทรงวัดพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ท่าน จึงเห็นว่าควรระดมสร้างวัดพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชด้วย

นอกจากนี้ในสมัยที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่านได้สั่ง ให้มีการพัฒนาบริเวณซึ่งภายในกรุงเก่า และโดยรอบพระนคร เช่น ขุดคลองระบายน้ำ (ชื่อ ขุดน้ำคอก) ขุดหนองน้ำคอก และท่านยังเป็นแม่กองการก่อสร้างถนน ถนนบำรุงเมือง ภายในพระนครวัดโพธิ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว นอกจากนี้ มีการขุดคลองแปรบ่อประจักษ์ ระบายน้ำในคลองบางลำพู ซึ่งดำเนินการเป็นประโยชน์มาจนถึง ปัจจุบันนี้ด้วย

2.3 ในด้านกฎหมาย ก็มีการออกพระราชบัญญัติให้คดีความต่าง ๆ ได้รับการพิจารณาในศาลไต่สวนเร็วยิ่งขึ้น มีกฎหมายออกให้การลงคะแนนที่ลับ กฎหมายว่าด้วยการขายสินค้า พระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ อภิกรมศา เสนาบดี และเสนาบดีต่าง ๆ ประชุมกันโดยมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นประธาน แล้วร่างกฎหมายขึ้น หลังจากนั้น กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงลงพระปรมาภิไธย เพื่อจะได้นำ พระราชบัญญัติฉบับนี้ไปบังคับต่อไป จะเห็น ในสมัยที่มีผู้สำเร็จราชการนั้น รัฐบาลกลาง ได้ทำการเคลื่อนไหว มีการปฏิรูป และทำนุบำรุงการบ้านเมืองอยู่เรื่อย ๆ แล้ว

2.4 ท่านแม่พระประเจิมประเจิม

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้ริเริ่มงานทำบุญอุทิศถวายวันเกิดขึ้นเป็น ครั้งแรกในเมืองไทย การจัดถวายทำบุญอุทิศถวายวันเกิดนี้ นับเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งแสดง อำนวยความสงบของเจ้าวรวงศาธรรมิกราช สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็เคยได้ยกย่อง ถึงที่ มีปรากฏในจดหมายเขตรองหนอมวัดเจ็พ หน้า 71 ว่า

วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2471 เจ้าพระยาสุรสีห์วงษ์วณิช อายุ 61 พวกฝรั่ง เขาก็เข้าวงตั้งกลางโต๊ะ เป็นรูปประภาคารเงินได้เป็นของขวัญ¹

เกี่ยวกับเรื่องทำบุญเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยามหามาหารีสุรสีห์วงษ์วณิช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาไว้ในพระราชพิธีหนึ่ง ประเพณีทำบุญวันเกิด¹ ดังนี้

ในครั้งนั้นเมื่อเจ้านาย สมชายทำบุญวันเกิดก็ชุกชุมขึ้นแล้ว เรียกว่าราชย์ค่าง ราชย์ค่าง แทนค่าอย่างจีน รัชสมัยก็จะเกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาสุรสีห์วงษ์วณิช คือหาสินถวน พวกจีนที่ประจบปากตัวอยู่กับ จะแนะนำหรือส่งให้ทำอย่างไร จึงได้ทำกันขึ้นเมื่อครั้งแรก ภายหลังการทำบุญเช่นนี้ถือกันทั่วไปในบรรดามิตรไม่ว่าวรรณะศักดิ์ใหญ่ มีผู้ไปมาหาสู่ระจอบประจวบอยู่ การที่ทำบุญสุนทานอย่างใดก็เล็กน้อย เป็นแต่ประจวบกันแสดงเกียรติยศให้ปรากฏว่ามีผู้นับถือมาก ทั้งโรงครัวเลี้ยงกันไปวันยังค่ำ ๆ แล้วมี ตะคร และผู้ใดที่นับถือก็มีของไปถวาย ไปให้กันอย่างของกำนัล การโรงครัวก็ไม่ตองออกเงินออกของอันใด เมื่อผู้ใดใคร่มีสิ่งการกรรมาใจมีเจ้านาย สำหรับกรบถเกิดแก่เจ้านายนั้นมาได้ยิ่ง แล้วชวนแรงตั้งโต๊ะอาหารกันบ้างเป็นการสนุกสนานรักกันมาก ไม่เงี่ยม ๆ กรวย ๆ เหมือนการหลวง รัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ทอดพระราชนิพนธ์ของขวัญ ตามทางคำขวัญเดือนปี ที่โปรดทรงกำหนดอยู่คือ พระราชทานทองพลค่าปี เงินบาทเจ้าจำนวนเดือนอีกเท่ากันเท่าจำนวนวัน สำหรับให้ไปแจกจ่ายส่วนบุญ พระราชทานพระราชทานเงินให้พรควย แด่ดวงเงินอีกเท่านั้นก็ให้เพิ่มไว้เป็นการทำบุญอีก เป็นประโยชน์เกิดขึ้นอีกประการหนึ่ง เมื่อถึงงานประจำปีกร ๆ ก็เป็นการเอาคือกันไปบุญใหญ่ ถึงแล้วเริ่มงานจนงานแล้วทำบุญสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าชายลูกเธอของออกไล่รอนทางอ้างแรงกันก็มี

¹ ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่มที่ 5, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12, จดหมายเหตุของหมอมรัดเลย์, หน้า 71.

เจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ขุนยี่ไม่มีผู้ใดคาดได้ ถ้าไปถวายงานแด่ยี่ก็แล้ว คุณหญิง
 เกี้ยวไ้กับยี่ก็แล้ว เมื่อจางนางนอก ๆ เป็นการใหญ่โตด้วยยี่ แดงการ
 เฉลิมพระชนมพรรษาในพระบรมมหาราชวังถวายเป็นยิ่ง ขุนนางผู้ใหญ่แต่ละบา
 เป้าก็ไม่มี เพราะการที่ตรงกันเป็นเอก อย่างกันยี่ที่เขาล่า ๆ ก็อยู่

เมื่อมาถึงปีระชา จศก (พ.ศ. 2467) กำนั่งการห้ามขุนยี่คนขุนนางถึง
 อทางเอกขุนยี่ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้การ เฉลิมพระชนมพรรษาเป็นการ
 ทั่วกันบ้าง อาทิพระชนมายุครบ 60 ปี ต้องมอบช่างจีนเรียกว่า ไ้สัวใหญ่
 สมเด็จพระยาตามก็เห็นด้วย จึงได้คิดจัดการเป็นการใหญ่ มีพระสงฆ์สวด
 พระพุทธมนต์ที่ห้องพระโรง 60 รูปเท่าพระชนมายุ แลว่าป่าวร้องให้เจ้านายชา
 ราชการห้ามยี่สวดมนต์เลี้ยงพระทุกวังทุกบ้าน แลว่าให้จุดประทัดสายวังเจ้านาย
 ขุนนางราชบุตรทั่วไป เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ ๆ ซึ่งแต่พระบาทสมเด็จพระ
 ธิเบศเจ้าอยู่หัว เป็นกษัตริย์สองถวายกาง ๆ ตามแต่ผู้ใดจะคิดทำคิดสร้างอัน
 แต่ไม่สู้หนักนัก เจ้านายถวายมากกว่าขุนนาง พวกจีนก็ถวายเทียนดอกไม้อะ
 แล มีเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมหลายออกนอกเมือง เจ้านายและขุนนาง
 ถวายค่าถวายไชยมงคลที่ระการ แลพระราชทานเหรียญทองคำรามัญหนัก
 กำลึงทอง แจกจ่ายทั่วไปเป็นอันมาก...งานเฉลิมพระชนมพรรษานั้นทำอยู่ 3 วัน
 มีเทศนา 5 ถ้อย มีสงฆ์สวดทำนอง การตั้งปวงนั้นก็ เป็นรูปเดียวกับกับเฉลิม
 พระชนมพรรษาทุกวันนี้ทุกอย่าง เป็นแต่เปลี่ยนแปรลงไปตามกาลสมัย ที่บ้านเมือง
 บริบูรณ์แล้วและกบตั้งปวงเข้าใจชัดเจนขึ้น...จนถึงเมื่อ (รัชกาลที่ 4) จะพระ
 ราชตามสุพรรณบุรี เจ้าพระยาบวรราชป็นเจ้าพระยาสุพรรณบุ้ยที่สุพรรณ(1)
 สมเด็จพระยาโคตรสุพรรณบุ้ยไว้แต่เดิม เป็นแต่ว่าที่สุพรรณบุ้ยที่สุพรรณใน
 เวลาเมื่อ สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ยังอยู่ กรันภายหลังจะพระราชทานสุพรรณบุรี

(1) นามเดิมคือ นุช นุชรัตนชัย

ไว้เป็นที่สมพระราชาโสมพานใบมอญไว้ เพระกะกัอยู่หลายปีภายหลังต้องขาดกลาง
 กันเป็นโศกเสด็จพระราชดำเนิงานบนมัยคนจว พระราชทานสุพรรณบัฏด้วยแต่ใบ
 ยอมรคนำ พระราชทานแต่น้ำสังข์ เป็นวันใดเสด็จพระราชดำเนิในการบมชิด
 สมเด็จพระเจ้าพระยารัตนรังษีแห่งมอญนั้นมา ก็จึงทรงพระรา คำว่าเตรียมการที่จะ
 ใ้พ้ช้อยู่โศกเนิการกอมแพน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า กรมหลวงวงศา
 สมเด็จพระเจ้าพระยา ซึ่งจะตั้งรวมชัยเข้าในปิ่นโรง สัมฤทธิศกมีเคียวกันทั้งสาม
 ภาย แลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าสวรรคตเสียก่อนกรมหลวงวงศา สมเด็จพระเจ้า
 พระยายังไม่ถึงวันเกิด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าก็เสด็จสวรรคตเสีย ได้นำ
 ทำในสมณดินปัจจุบันนี้ (รัชกาลที่ 5) ก็ทำเป็นการใหญ่ซึ่งสองราย แลที่กรมหลวง
 วงศา นั้น ดูเหมือนจะขยับไปกว่าจะกลางจะฟ้าแต่เคียวมาก แลที่สมเด็จพระเจ้าพระยา
 นั้นซึ่งมีโศกการดิเรกยากยิ่ง งานแตกอม ๆ เคยพำนาทั้งวังงานและมวิวารเพียง
 7 วัน 8 วัน ไปปิ่นโรง สัตหมีสก (พ.ศ. 2411) ขึ้นปีระกม มีงัว เคียงดู
 เรือยเจอยกันไ้กว่า 15 วัน บรรดาเจ้าราชป็นายอากรที่มีงัวหรือที่พวกของ
 มีงัวก็หางงัวไปเคย และเลี้ยงดูควยคนละ 2 วัน 3 วัน จนพ้กัน การพำนงัววัน
 เกิดทวีตที่เรียกว่ารายคนี้ ผู้เคค่าโตมุนั่งเป็นผู้นี้เกียรคัยยิ่งใหญ่ หรือมีประ
 โยชนวันอันมุนั่งถึง คั้งนี้¹

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้เรียบทำบุญวันเกิดเมื่ออายุครบ 50 ปี
 อย่างเ้า 51 ปี ในรัชกาลที่ 4 เป็นครั้งแรก ต่อมาการทำบุญวันเกิดจึงมีขึ้นแลหลายใน
 บรรดาขุนบรคาศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 สำหรับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้น
 เมื่อทรงเป็นผู้สำเร็จราชการมีอำนาจยิ่งใหญ่นั้นแลนคอบคณรัชกาลที่ 5 การทำบุญวันเกิด
 ของท่านก็ยิ่งใหญ่มิ่งอืคตามไปคย และเข้าใจว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ทรง
 จะมีการทำบุญวันเกิดรองชานคอบคณทุกปีจนถึงมกีราชัย

¹ วัณณิ สุนธิสงกราม, เรื่องเกิม, เลม 2, หน้า 1691-6.

2.5 การบำรุงทางรถไฟและวงการละคร

สำหรับในด้านนี้ เจ้ามืดแห่งนครอุบลราชธานีพบพาทย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดย เจ้ามืดแห่งนครอุบลราชธานี สอนการหาวิธีนี้ให้ เจ้ามืดแห่งนครอุบลราชธานีพบพาทย์ในการหา ใหม่วางรถไฟทางใต้เจ้ามาเยนเซอร์ในกรุงเทพฯ ถึงนครสมัยรัชกาลที่ 3 ก้าวก็เมื่อ พ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832) เจ้าพระยาพระคลังว่าให้บุตรพระภักดีหมื่น (กิตติ บุญมาก) ได้รับ พระบรมราชโองการให้ไปกราบเมืองโคราช ภายใต้งบทัพที่เมืองสงขลา ที่นั้น เกิดฝนแล้งและข้าวแพง ราษฎรอดอยาก จึงมาสมัครเป็นข้าวงใต้ในกองทัพเจ้าพระยา พระคลัง ฯ เป็นจำนวนมาก เมื่อปฏิบัติราชการสงครามเสร็จแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง ฯ ก็ระงับทัพกลับกรุงเทพฯ ชาวเมืองพิบูลย์ นครศรีธรรมราช และสงขลา ขอพรหย่าศึกตาม มากมาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้พวกชาวเมืองเหล่านั้นตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านค้ำช้างเป็นบริเวณของพระตำหนักวัดนี้ โขจรกันเป็นโพธิ์ดวงแก้วอยู่ มี พญาพิศนัยการจะอัญเชิญพระอารามหลวง ไปจำวนคนเหล่านั้น มีผู้ที่สามารถในการ เล่นละครชาตรีก็ไปหาอยู่มาก โขจรกันเป็นคณะเปิดการแสดงมีรับชมคนมาก เปิดการแสดงละครชาตรีที่เรือนยาวเยนเซอร์หลายออกไป เนื่องจากผลของโรคคิดจางถูก จึง มีคนนิยมเข้าไปเล่นเล่นกันเรือนยาว และยังมีคณะเป็นรูปร่างเล่นอย่างโพธิ์ราชาตรี ใช้น้ำไฟ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งละคร ๓ ชุดขึ้นนอกวังให้ ทั่วละครชาตรีจึงหันหลังให้วงเล่นถอย ก็เป็นที่นิยมมาก นอกจากนี้ ยังมีละครชาตรีของหลวงด้วย โปรดตั้งละคร ๓ ชุด

ถึงแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีการพิมพ์หนังสือวรรณคดีในการเล่นละครขึ้น ดังนั้น ฆราวาสกรมในการเล่นละครที่มีมากสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้ขึ้นขึ้นในเวลานี้ ของสมัย นี้เป็นหมอสอนศาสนาและเป็นที่เจ้าของโรงหนังบ้างคอนเสิร์ตเทศการ เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ซึ่งเนื้อหานี้ของสมเด็จพระ ราชบัณฑิตยสถานรับสั่งให้พิมพ์ และเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้นมีส่วนในการ

เขียนพงศาวดารก็อย่างมากโดยมีพระระชาด(1) ซึ่งใจแปงของท้าวตารจีนเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง จักคิดเขียน ตลกดจนเอาเป็นพระระชาดจันหรือพระระชาดไทยโดยบางเรื่องให้พระหลายทวยมา นอกจากนั้นก็มีการเขียนตลกดจนเอา พระระชาดเขียนไว้ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 อีกด้วย¹

เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่านก็เฝ้าเอาใจใส่ทำนุบำรุงในคานววรรณกรรมอย่างมากมายเป็นกิจจานุกิจของท่านอีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ท้ายใจมีพระสมุหบดีปรากรมทางภาษาจีน ได้แปลเรื่องพงศาวดารจีนออกเป็นภาษาไทย ทั้งนี้เพราะพงศาวดารจีนเป็นเรื่องที่ละเอียดพิสดารถึงสมัยรัชกาลที่ 1 เมืองสยามเป็นเมืองที่มีคติสอนใจเหมาะสำหรับประคับประคองสติปัญญาเด็กทารกหรืออุ้มบาตรทั่วไป เช่นเรื่องสามก๊ก ซึ่งนิยมกันว่าใครอ่านใครฉลาดจนแล้ว จะเกิดสติปัญญาเฉลียวฉลาดของมนุษย์เป็นอย่างดี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เห็นคุณประโยชน์ของพงศาวดารจีนและเรื่องวรรณคดีของจีนก็ชวนใจไปประสมนักปราชญ์ที่มีความรู้และถนัดสามารถในภาษาจีนและภาษาไทยอย่างค้ำยั้งได้แปลเรื่องของจีนออกเป็นภาษาไทยเพื่อประโยชน์ในการศึกษาแก่คนทั่วไป ทั้งนี้เริ่มแปลมาตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่ 4 เรื่อยมาถึงรัชกาลที่ 5

(1) สมเด็จพระนเรศวรมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ทรง บุนนาค) เวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่คนทั้งหลายเรียกท่านว่า "สมเด็จพระประสาสน์" การที่เรียกเช่นนั้นจะเป็นด้วยคำสั่งหรือคำบังคลาญ์พระเจ้าตลกดจนคำสั่งกึ่งของท่านนั้นเรียกว่า "พระประสาสน์" หรือ "พระประสาธน์" โดยทั่วไปว่า "สมเด็จพระนเรศวรมหาราชศรีสุริยวงศ์ มีพระประสาสน์ (หรือมีพระประสาธน์) . . ." ท่านจึงได้มีบัญชาขานจากคนจึงหลายว่า "สมเด็จพระประสาสน์" หรือ "สมเด็จพระประสาธน์" ดังกล่าวแล้ว

¹ โสภรัตน์ จันทรประภา, "บางกอกสมัยใหม่", ชุมชนกรุงเทพฯ ๖ 25 ตุลาคม 2512, หน้า 137-8.

เรื่องขึ้นแต่แปลในสมัยรัชกาลที่ 4 คือ ไชยสี ถึงจีน แล้วซ่อง มงโก
 บวนรายเหล่า โงงวโงวเงงโง โงงวโงวเงงเหล่า ขวางกั ธงกัเงง เมงเงง
 เรื่องต้นแปลในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ เสาวนิก ขิณียุ้ยเงงกัเงง นิเงงขัเงงเงง โงงเงงเงง
 กวน อังกัเงงเหล่า โงงเงงเงง เงงเงงเงงเงง เงงเงงเงงเงง และเรื่องเมงเงงเงงเงง

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาพิชัยดาบหักทรงทำโกธาสืบคดี (ตำ มุขปาก)
 ได้เขียนหนังสือแสดงกิจจานุกิจซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิชาดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และ
 ศาสนาเปรียบเทียบ ขึ้นเมื่อหนังสือนี้แนวแปลกกว่าหนังสือเก่าทั้งหลาย ในระยะนี้
 ศาสนาของต่างประเทศ เริ่มแสดงการโจมตีลัทธิหรือศาสนาว่าเป็นศาสนาอ้าวหลัง เหมาะ
 สำหรับคนชาติไม่เจริญเท่าอื่น เจ้าพระยาพิชัยดาบหัก ฯ จึงเขียนถึงแถบพระพุทธรูปศาสนา
 ออกมาโต้ตอบ แต่หนังสือของเจ้าพระยาพิชัยดาบหักดังกล่าวไม่ได้รับการพิมพ์เพราะมร-
 คาโรงพิมพ์ต่าง ๆ เป็นของพวกมิชชันนารี ถึงกับเจ้าพระยาพิชัยดาบหัก ฯ จึงจัดตั้งโรง-
 พิมพ์เองเป็นแบบโรงพิมพ์พิมพ์ แล้วลิขสิทธิ์ออกจำหน่ายเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2410 (ค.ศ.
 1867)

จดหมายเทศน์ของสมเด็จเอกอัครราชทูตฯ วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2410
 เจ้าพระยา ระดกัจ (คือเจ้าพระยาพิชัยดาบหัก ฯ) แรกจำหน่ายหนังสือแสดงกิจจานุกิจ
 ฉบับพิมพ์ด้วยพิมพ์หิน

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรด ฯ
 ให้เจ้าพระยาพิชัยดาบหัก ฯ เรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น เพื่อให้
 เป็นประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนของประชาชนชาวไทยทั่วไป และเพื่อให้รู้จักประวัติ-
 ศาสตร์ของชาติไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12,

จดหมายเทศน์ของสมเด็จเอกอัครราชทูตฯ หน้า 65.

บานแปดเล่มในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ กล่าวถึง
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า จุดหมายเขต
 พระราชพงศาวดารตั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
 เรียบเรียงไว้ ด้วยคำมี พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสหายสนิทเสนาบดี
 ทรงดำริอยู่ช้านาน จนถึงทรงเกล้าฯ เสด็จมาประทับที่ 33 พระองค์ จึงได้ตั้ง
 ทรงสมุหรั้งเป็นปีได้ 15 ปีแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โด่งดัง
 อดอยากรุ่งเรืองสถานครุฑรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา ในประเทศบางกอก
 ประทับฐานพระบรมราชวงศันสืบมา เรืองกวางในรัชกาลที่ ๑ ก็ถึงหากออก
 ค้างอยู่เนื่องเจ้าพระยาบวรราชนครินทร์ไปราชการกับเมืองพวย เมื่อปีจอ จรึก
 จุฬศักราช 1153 (พ.ศ. 2334) เป็นปีที่ 10 เหนือนี้ จอรัชการเอกคณา
 มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีพระราชดำริตั้งนายหา
 หลงดูที่พระบาทฝ่ายขวาฝ่ายในก็กราบทูลเกล้าฯ ถวายหาถูกทองกับไม้ เพราะไม่มี
 เรื่องที่เรียบเรียงทำไว้เป็นฉบับ เมื่อจากวงนาไปภายนอก ก็จะมีเรื่องส่งไป
 หลงดูด้วยพระ จะดุษฎีความเก่า ๆ ก็จะไม่ได้ ด้วยมีอันสลายต่าง ๆ ขจัด
 ขยายส่งไป ถึงมีผู้ขาดเห็นจะเรียบเรียงทำใหม่ ก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ดัง
 ประสงค์ได้ ครั้นเมื่อทรงพระราชดำริเห็นว่าเจ้าพระยาบวรราชนครินทร์ มีสติปัญญา
 คมกล้ามีชาติ และมีความรอบรู้ในการเรียบเรียงหนังสือต่าง ๆ ด้วย จึงมีพระบรม
 ราชโองการดำรัสให้เจ้าพระยาบวรราชนครินทร์ มีสำเนาพระราชพงศาวดาร
 จดการเรียบเรียงพระราชพงศาวดารโดยลำดับพระบรมราชวงศันนี้ เรียบมา
 รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ 4 ให้มีบุตรเป็นฉบับขึ้นไว้ จะได้เมื่อเก็บรักษา
 สำหรับฉบับเดิม และไปค้นหาผู้จะวางธุระบรรพทั้งปวงสืบต่อไป

เจ้าพระยาบวรราชนครินทร์ ได้รับพระบรมราชโองการดำรัสสั่งครั้ง นี้ มีความยินดี
 ยิ่งนัก จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า การเรื่องนี้ก็ควรจะฉลองพระเดชพระคุณมา
 นานแล้ว ได้จัดทำเรื่องต่าง ๆ มาเรียงไว้ข้างขวาไม่นานแล้ว แต่กำลังซึ่ง
 จะทำไปแต่ผู้เดียวได้จะไม่ตลอด จึงรบกวนด้วยคุณพระกรุณาเรื่องความแต่เจ้า-

หนักงานนั้น ๆ ไม่ใคร่จะได้อ่างวาทปลวกลำยัยศรรายเข้ามาง ดุเดือดไปเสียข้าง
 ดูหลายไปเสียข้าง ถ้าอาศัยพระมารที่พระบรมเชษฐาปราศไปรคเกศา ๆ ดังนี้แล้ว
 การเห็นจะสำเร็จได้โดยง่าย การตั้งโคกนราเรื่องความเก่า ๆ น ที่ต่าง ๆ ได้
 ที่ไปมา และยกได้ก็ทรงงหาโดย กรมพระศวาโหม กรมพระอาทิตย์บ้าง จน
 สิ้นเชิงแล้ว จึงได้กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหมามาสากรบบุ
 บำราบปรปักษ์จอจกลงมายเนศดำราเก่า ๆ หนาก็มีประพิชขึ้นถึงห้าปี และสืบ
 หาที่นั้น ๆ ได้อีกบ้าง โคกความมาเมื่ออันมาก และในกรมท่า ความเรื่องจับ ชฎาน
 เก่า ๆ น้อยไต่โดยมาก คอยในรัชกาลที่ ๑ นั้น เจาอัมกับกฝ่ายชวนยอมถวายคืนไม่
 ทองเงินเก็บเบื้องขึ้นกรุงเพชพรหานคร กวางที่ในกรุงซึ่งสั่งได้นั้นก็ออกไปทุกครั้ง
 โดยไม่มีความรังเกียจ แล้วจึงได้รวบรวมเรื่องความทั้งปางเรียบเรียงขึ้น พอ
 คิดตกกันของกล้าสี่สี่ 4 แบนดิน และความที่กรมสมเด็จระปรมาณุชิตีโนรช
 ทรงเรียบเรียงไว้ในหอทานในระหว่าง ๑๐ ปีซึ่งสั่งระบอขึ้น ก็ได้เพิ่มเติมเข้า
 บ้าง กรึ้นเสร็จแล้วจึงนำขึ้นพระเกศา ๆ ถวาย ทรงพอพระเนตรแล้วได้ทรง
 แก้อเพิ่มเติมเนอความที่อีกบ้าง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ใ้พระเจา
 ราชวงศ์เธอ กรมหมื่นนักษัตรสาธิตเสถย และนายสุละของมัฐิพระบาท มุขำนางู
 ในการแต่งข้อสันขวงสารต่อไม่ ในกรมพระอาทิตย์ พระยาศรีสมุทรโพธาร
 ที่เจ้ากรม ๑ หลวงสารประเสริฐ ปลัดกรม ๑ ได้ตรวจดูเรื่องความและอักษร
 แก่ไปถูกต้องแล้ว^๑

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ พงศ ๔ รัชกาลของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 เป็นหนังสือถึง ๕๕ เล่มสมุดไทย^๒ เป็นหนังสือที่ความสำคัญต่อมานี้เอง และกึ่งที่หาย
 ไปได้ประโยชน์มาจนถึงปัจจุบันนี้

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑,
 บวนแปลก

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๕, หน้า ๒๔๖.

นอกจากนี้ยังมีหนังสือทางโหราศาสตร์เรื่องหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรง
บัญชาพระสังฆราชเจ้า เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
ทรงแต่ง 1 ชุดเถลิง 1 ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มีใจความทั้งหมด
17 ข้อ โดยข้อ 2 เป็นเรื่องเกี่ยวกับเสนาบดีแห่งพระครูบุญมาศ ดังนี้

ข้อ 2 จะไม่ทราบบุคคลใดโดยพระวงเสนาบดีผู้ใดผู้หนึ่ง เป็น
เป็นความผิดในกติกามารยาท เป็นความผิดอื่นต่าง ๆ ก็ขอโทษพระนเรศวร
คำรักอัน ถ้ำตรองสืบความได้โลกความจริง ด้วยเสอความไม่เสียการ เหมื่อย
นิทานโบราณฝ่ายไทยและฝ่ายจีนเป็นหลายเรื่องก็ทราบด้วยแล้ว มีดวงเปรี๊ยะ
อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว ในปีนั้นมีข่าวลวงเค็มกระซิบกราบทูลว่า สมเด็จพระ
พระยาองค์ใหญ่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช คดีการประทุรร้ายตั้งของคำเงินเป็น
ด้วยที่หลังบ้านในกันดาร จึงทรงปรึกษาคณะองคมนตรีแล้ว สมเด็จพระนเรศวร
ถามว่า จะคิดเอาแผ่นดินแล้ว ท่านจะบอกเอาพระสมเด็จแม่เหล็กดวงทำไม
ประการหนึ่งถ้าเป็นพวกรักก็กลัวสายบุญเป็นหลายคำ ถ้าท่านจะจัดเอาคืนเป็นมาแล
เมืองจึงจะไปจะมีดีกว่าคำคืนที่ขานอีกหรือ โฉมทรงทราบตั้งขึ้นแล้วก็สงบอยู่
ภายหลังสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปเฝ้า จึงได้ดำรัสถามหาการดำคืนเป็นที่
โรงจักรนี้เอาหาอย่างไร สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็กราบทูลไปถวายแล้ว
โดยมีใครตัว จึงดำรัสถามว่า ถ้าจะรู้คืนเป็นมาแก่เมืองสิ่งใดไม่รับ? อดคงทน
คำเอาคืน โจรจะถูกลงโทษเงินกว่ากัน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ตรัสถามทูลว่า
หรือคืนไปมาจากเมืองสิ่งใดไปถูกเงินกว่า คักกว่าคำคืน แลแล้วก็ได้ตรัสประการใด
ต่อไป ครั้นมาพบประชาชนก็เคืองเคือง จึงประพาดความจริงว่าไม่ทราบทูล
คัก ๆ แลไม่ทรงเชื่อจึงได้ลาคืนพระบาทสมเด็จพระองค์นี้พระทัยหนักแน่นเหมือน

¹สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบัญชาพระสังฆราชเจ้า เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
รัชกาลที่ 5, หน้า 262-277.

อย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ใช้อำนาจขอยก ข้าราชการ-
การจะไต่ถึงพระบารมี มีความเข้าใจ¹

3. บทบาทและความรักมาจางของภายในประเทศ

เมื่อเวลาเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ราษฎรโดยทั่วไปมักเกิดความหวาดหวั่นว่าอาจจะ
เกิดเหตุร้ายขึ้น ซึ่งคงเป็นความรู้สึกที่ได้รับถ่ายทอดสืบมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งมักมีการ
รบราฆ่าฟันแย่งชิงราชสมบัติกันเสมอ ในตอนปลายรัชกาลที่ 4 ขึ้นกับรัชกาลที่ 5 แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์ ราษฎรก็เกิดความหวาดหวั่นเช่นเดียวกัน หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษชื่อ
"สยามปริบ่อสิริศรี" ของหมอลำมีท กะวาวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"เวลานี้ทั่วประเทศสยามพากันสิ้นสะห้าน และหวาดหวั่นอยู่ในระหว่างเปลี่ยน
รัชกาล ด้วยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เก่า ซึ่งมีพระเดชพระคุณแก่ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดิน
มาก และใครทรงปกครองชนชาติอันนี้มาถึงพระบารมีอยู่ในพระราชอาณาเขต
กับทั้งชาวต่างประเทศอันอยู่ในบังคับของกรุงสุโขทัยนี้ใคร่กลัวสติอยู่ไม่เสแคว้ง
ใหลคนทั้งหลายเกรงจะพระราชอาญาเสียแฉวง แมสขเด็จพระเจ้าฟ้าอันเป็นพระราชา-
โอรสได้ทรงรับรัชทายาทก็จริงอยู่ แต่วาประจวบพระกำลังยังปลุกเปลี่ยน จะรอด
พระชนม์ตนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจะการรับแขกเมืองเฝ้าได้แหหรือ
แมแต่ในเวลาเมื่อสขเด็จพระเจ้าแผ่นดินกำลังประจวบยังไม่สวรรคต ก็มีกิติศัพท์
ว่าจะเกิดกบฏแลโศกโศกความวุ่นวายเรื่องจับผิดเดือน (คือเรื่องวิวาทกับกงสุล
อังกฤษ) หังปรากฏว่ามีผู้ทำอันปลุกแฉมาก เกือบากยุงในเรื่องเครื่องแจจจนกัน
ไม่เป็นอันรู้วชาญในของคราคคอยู่หลายวัน"²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 263-5.

² สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 333-4.

แสดงความตั้งใจแสดงความสามัคคีของชาวไทยสมัยนั้นอยู่ที่ ในภาวะที่ข้าพเจ้าเพียง
 ไร ความจริงเรื่องความสามัคคีนั้นถึงแม้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ประชวร
 และคำเมืองเริ่มมีการวุ่นวายถึงเมื่อเริ่มต้นรัชกาลที่ 5 ซึ่งโดยุหลายเรื่องก็ว่า เรื่องกงสุลอังกฤษ
 ตั้งวิชาวาทชาวไร่ ชาวไทยไปประณตความถึงตัวตัวว่าถึงกลางคืนทางพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวโปรดฯ และเรื่องตัวเพี้ย (หรือถึงปี) ผู้สามารถรับรับ เหตุการณ์ดังกล่าวโลกก็
 เจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ (หลวง บุนนาค) ซึ่งมีความสูงส่งอยู่ในขณะนั้น

เรื่องกงสุลอังกฤษครั้งนั้นสืบเนื่องมาจากเรื่องจับปืนเดือนสิงห์เกิดขึ้นขณะเมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังประชวรจะสวรรคต สาเหตุคือเจ้าชายผู้
 ซึ่งขึ้นอยู่กับเจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ ไปจับปืนเดือนสิงห์ ทรงทวงหาจึงว่าถึงตัวตัวสันสันวงศ์
 เกิดต่อสู้จนไปไหม้โรงทวนแล้วลุกลามไปไหม้ที่ที่บริเวณแถวในวังกับของวังกฤษตั้งร้านขาย
 ของ พระยาศรีจึงเสียหายเป็นอันมาก กงสุลเยเนอราลอังกฤษขณะนั้นคือ นายทอมัส นอร์จ
 นอกซ์ (Thomas Geosge Knox) ไปอยู่ เก็บทางไปยุโรปและกำลังกลับบ้านแต่ยังไม่ถึง
 กรุงเทพฯ บุรุษทหารคนหนึ่งชื่อ นายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ (Henry Alabaster) ได้กล่าว
 หาฝ่ายไทยว่า ความเสียหายดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะพวกเจ้าชายผู้ไปโรงทวน จะไปยิงไป
 และเรียกค่าเสียหายทดแทนให้พวกตน ฝ่ายเจ้าชายผู้ไปโรงทวนหา ไปไหม้เพราะพวกเจ้า
 จุลเผาโรงทวนขึ้นระลอกออกทางหลังโรงทวน เจ้าชายผู้ไปโรงทวน ผู้แทน
 กงสุลอังกฤษไปเจอ ว่า เจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์มาทวงโทษส่วนเรื่องราวด้วยก็กับกงสุลตามขอ
 ล้ำกว่าด้วยคนไปบ้างกับ 2 ฝ่ายวิวาทกัน เจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ไปทอน ว่ากรณีไม่ตรง
 กับข้อสัญญาเพราะเจ้าชายผู้ไปโรงทวนได้วิวาทกันและกันตั้งแต่อังกฤษ รับแต่จะไปเงินทดแทนพวก
 พวกเพียงเจ้าพระยาสุรสีห์ผู้ไปไหม้ กงสุลไม่ยอมจึงเกิดวิวาทกัน เจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์
 รวบรวมยอดกลับนายอาลาบาสเตอร์ไม่ยอมกันในทางส่วนตัว จึงแกล้งโต้แย้งถ่วงเวลาไว้
 จนนายเอกสถิตย์มาถึงกรุงเทพฯ แล้ว ทานทีโล่เจรจากับนายเอกสถิตย์จนขึ้นกร ชี้ให้เห็น
 ว่ากรณีที่เจ้าพระยาสุรสีห์ผู้ไปไหม้ เกิดวิวาทโดยเจตนาในเวลาที่ยานเมืองอยู่ใน
 ในภาวะฉุกเฉินเนื่องจากการเปลี่ยนรัฐบาลนี้ จะทำให้เสียประโยชน์ของรัฐบาลซึ่งคง
 ฝ่าย นายเอกสถิตย์เห็นรวมด้วยขอถอนคดีนี้

ส่วนเรื่องลลวง นายอาลบาสเตอร์ ใช้แรงว่าครั้งนั้นเนื่องจากเรื่องลลวงชาด จึง
ไม่ได้ลลวง เขาได้ลลวงในราชการเมืองไม่ และเมื่อนายอาลบาสเตอร์เลิกความเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ นายอาลบาสเตอร์ก็เอาออกจากตำแหน่งกลับไปยุโรป⁽¹⁾ ฝ่ายแม่ทัพเรืออัง-
กฤษ ๓ เมืองอองกงก็รับหนังสือเรียกเรือรบจากนายอาลบาสเตอร์ แต่ยังไม่ทันทำอย่าง-
ไร ก็ได้ข่าวว่าเข็ญรัชกาลใหม่ในประเทศสยาม

เรื่องทำอิฐปลอม สืบเนื่องมาจากเมื่อในรัชกาลที่ 4 ตั้งแน่มีการทำหนังสือสัญญา
กับชาวตะวันตกแล้ว การค้าขายในกรุงเทพฯ เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วเกินคาดหมาย มีเรือ
กำปั่นฝรั่งเข้ามาค้าขายเป็นจำนวนปีละประมาณ 200 ลำ¹ พวกพ่อค้าฝรั่งเอาเงินเหรียญ
ดอลลาร์ซึ่งใช้ในทางซื้อขายทางเมืองจีนเข้ามาซื้อสินค้าในเมืองไทย แต่ราษฎรไทยไม่ยอมรับ
รับ ฝรั่งจึงต้องเอาเงินเหรียญดอลลาร์มาขอแลกเงินจากรัฐบาล แต่รัฐบาลไทยไม่สามารถ
ทำเงินแบบดั่งนี้ให้เพียงพอกับความต้องการ พวกกงสุลพวกเรือรบต่างๆ เมื่อเป็นเช่นนี้
เป็นการเสียหายประโยชน์ของพวกชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขาย พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขเรื่องนี้ โดยมีพระราชดำริจะเปลี่ยนรูปเงินตราสยามเป็นเหรียญ
(ครั้งนั้นเรียกว่าเงินแป) โปรด ๗ ให้ทำเงินตราเป็นเหรียญจากเครื่องจักรซึ่งทรงสั่งมา
จากอังกฤษ (ถึงเคยกล่าวมาแล้วในหน้า 6) ตั้งโรงกระษาปณ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2403
(พ.ศ. 1860) มีการทำเงินเหรียญ บาท กึ่งบาท สลึง เฟื้อง ไว้แทนเงินแบบดั่ง นอกล
จากนี้โปรด ๗ ให้ทำเหรียญกึ่งบาทเป็น 2 ชนิด ชนิดใหญ่เรียกว่า "อิฐ" ราคา

(1) นายเฮนรี อาลบาสเตอร์ (Henry Alabaster) ผู้เป็นคนที่มีความรู้มาก
ภายหลังได้กลับเข้ามารับราชการกับไทย เขาได้มาศึกษาประโยชน์ให้แก่ประเทศสยามหลาย
ประการ ได้รับราชการอยู่จนถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ
ให้สร้างอนุสรณ์ ณ ที่ซึ่งตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นายอาลบาสเตอร์มีบันทึกสมุด "เสวก
ศึกษา"

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 12, จดหมายเหตุของหมอบริคเลย์, หน้า 45-6.

4 อัน หนึ่ง ขนาดเล็กเรียกว่า "โสฬส" ราคา 16 อันหนึ่ง วันใช้แทนเบี้ยและหอย

นอกจากมีการสร้างเงินเหรียญกลาง ๆ ดังกล่าวแล้ว รัฐบาลสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวรัชกาลที่ 4 ยังโปรด ฯ ให้สร้างเหรียญทองคำสำหรับใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยน 3 ขนาด
ขนาดใหญ่เรียกว่า "ชด" ขนาดกลางเรียกว่า "สิฬ" และขนาดเล็กเรียกว่า "พิคคิง"
นอกจากนี้ยังโปรด ฯ ให้สร้างเครื่องแลกเปลี่ยนทองคำด้วยกระดามเงินเป็นที่ยอมรับหลาย
ใบระยะนั้นหาเงินเหรียญ ตอนปลายรัชกาลที่ 4 ก็มีการสร้างเหรียญทองแดงซึ่งมีราคา
ในระหว่างเหรียญเงินกับเหรียญคูปอง ขนาดใหญ่เรียกว่า "ซีก" ขนาดเล็กเรียกว่า "เซียว"

ปรากฏว่าเงินตราไทยที่รัฐบาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
สร้างขึ้นเป็นเหรียญนี้ ที่เป็นเงินและทองแดงก็ได้ทอนค่าถึงพระราชประสงค์ แต่ที่เก็บ
ทองคำกับคูปองเกิดเหตุขัดข้อง เพราะเหรียญทองคำนั้นชาวไทยนำไปเก็บไว้อย่างเป็นทอง
รูปพรรณ แล้วไปก็เอาไปทำเครื่องแกงตัว ไม่นิยมใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนในการซื้อขาย
เหรียญทองเป็นเงินน้อยก็เลยหายไป ส่วนเหรียญคูปองนั้นเมื่อแรกสร้างนั้นก็โดนปรารถ
ว่าเป็นสิ่งกลางดีด้านรอและหาไปลงใจง่าย จึงโปรด ฯ ให้เอาเหรียญทองแดงคูปองใน
เมื่อคูปองค่าเหรียญเงินซึ่งมีค่านับเท่ากันนั้น แต่เมื่อใช้คูปองกันแพร่หลาย ไม่นานก็มีพวกคนจับ
ถือทำเหรียญคูปองปลอม ครั้นมีการตรวจจับในกรุงเทพฯ อย่างเข้มแข็ง พวกคนเหล่านั้น
ก็หลบหนีไปซ่อนหางหัวเมืองป่าดงดิบ แล้วคอยส่งเหรียญคูปองเข้ามายังหมายในกรุงเทพฯ
จึงเกิดมีเหรียญคูปองปลอมในท้องตลาดมากขึ้นสุดที่ จอมราชบุรีจึงเกิดจากรที่จะรับเหรียญคูปอง
ไว้ใช้ช่วยไม่รู้อะไรก็เอาเหรียญไทยไปของหลวงและเหรียญปลอมเป็นของปลอม จะกลืนใช้
เบี้ยหอยก็หาไปได้ เพราะเล็กโตหลายมีแล้ว

เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2411 เกิดความปั่นป่วนเพราะราษฎรไม่พอใจ
ที่จะรับเหรียญคูปอง ราษฎรซื้อขายในตลาดกรุงเทพฯ ก็อาจจะหยุดชะงัก รัฐบาลจึงมีเจ้า
พระยาตรีสุโขทัยวงศ์เป็นประธานจึงต้องรีบวินิจฉัย แล้วออกประกาศเมื่อวันที่ รัชกาลที่ 5 ได้
เพียง 13 วัน ซึ่งให้คนทั้งหลายนำเหรียญทองแดงและเหรียญคูปองของหลวงมาขึ้นเกล้าเงิน
จะยอมให้ใช้ได้ราวภายใน 15 วัน เมื่อส่งกำหนดนั้นไปแล้วจะลดราคาทอง เหรียญทอง
แดงอย่างอื่น ทรงราชานพระอัฐ 1 (8 เหล็ง) อย่างเดียววางราคาเท่าอันละโศก 1

(16 อันเนื่อง) เหมียขุคัมภักศรภาคอง เหมียขุอิ้งรภาคอง 20 เหมีย (40 อันเนื่อง) อชางโศกตองภาคอง 10 เหมีย (60 อันเนื่อง) เหมียวริษารประภาคองอิ้งรภาคอง เหมียขุคัมภักศรภาคอง โดยคำพิงคองไปอิ้ง โขอิ้งคัมภักศรภาคองอิ้งรภาคอง เหมียขุคัมภักศรภาคอง 10 เหมีย (60 อันเนื่อง) โขอิ้งคัมภักศรภาคองไปคองคัมภักศรภาคอง 5 เหมีย (160 อันเนื่อง) คำซึ่งเขาเรียกว่าอิ้ง และโศกตอง ก็เรียกว่าคัมภักศรภาคอง

เมื่อจวากเกิดความลำบากด้วยเรื่องเงินตราตั้งกล่าว รัฐบาลจึงได้ตกลงตั้งแต่แรกมีสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าจะสร้างโรงกระดาษใหม่ ได้ตั้งชื่อว่าเกา เหตุการที่สร้างถวาจะสำเร็จกันเวลาหลายปี ในชั้นแรกก็ลงทำเงินตราประจำรัชกาลที่ 5 ขึ้นกลางประเทศ เปลี่ยนรัชกาลใหม่ จึงต้องให้ทำโรงกระดาษเดิมไปพลางก่อน เงินเหรียญตรารัชกาลที่ 5 ซึ่งสร้างมีในชั้นแรกกับ กำแพงเป็นตราพระเกี้ยวพล มีพานรองสองชั้นและฉัตรตั้งสองข้าง อีกด้านหนึ่งลงรูปช้างเผือกอยู่ในวงจักร เดิมมีรัชกาลที่ 4 แต่ทำเพียง 3 ชนิด ที่เคยมีหลายชนิดก็คือ เหรียญบาท เหรียญครึ่ง และเหรียญเอื้อง ในครั้งนั้นยังไม่ได้ทำเหรียญทองแดงสำหรับรัชกาลที่ 5 เพราะรัฐบาลทราบวาสังไม่ทำในประเทศอื่น ถุกว่าทำเอง อาจจะทำได้ในอินเดียหรือยุโรปยังไม่ตกลงกันใด จึงลงทำแต่เหรียญคัมภักศรใหม่ซึ่งมีตราทำนองเดียวกับเงินเหรียญขนาดเอื้องกว่าอิ้งคัมภักศรในรัชกาลที่ 4 ชนิดหนึ่ง แต่ได้ใช้ในคราวเพียง 1 ปี คือ 16 อันเนื่อง เรื่องเงินตราจึงเป็นอันเรียบร้อยไปได้คราวหนึ่ง

จากอนาเอื่อราชการของแดงและคัมภักศร มีผู้รู้วาระค่าเหรียญทองแดงและเหรียญคัมภักศรในกรุงเทพฯ ในกรุงเทพฯ ค่าของแดงและคัมภักศรจริงมีขายกันในประเทศอื่น ก็ยากในเวลาเตรียมของและเหรียญคัมภักศรของส่งไปขายที่ประเทศอื่น เป็นอันขาดจันเมื่อเหรียญทองแดงและคัมภักศรในกรุงเทพฯ ลดน้อยลง ก็เกิดการไม่กระเชื้องถึงขั้นผลหลาย ที่กระเบื้องอันแดงเป็นกระดาษสำหรับเอื้องเป็นในโรงบอณ จึงเจ้าของบอณคิดหาเงินเพื่อได้ของลดค่าโดยเอื้องกระดาษกว่าเงินตรา เวลาผ่านไปเอื้องเงินให้เอาเงินแดงออกมาเล่น จันเล็กแล้วก็ได้เงินไปแลกเอาเงินฉบับใหม่ เป็นประเทศนี้

ผู้ใดเป็นนายอากรภอน เบี้ยค่าภาษี ก็คิดค่าใช้เครื่องหมายของตนเป็นวงกลม โดยมีราคาค่าง ๆ สำหรับใบเก็บเบี้ยในบ่อนต่างสนับ การที่เก็บค่าใช้เป็นเครื่องแสดงตนเงินตรา ก็เพราะคนเก็บเบี้ยใจเองเคยเป็นลูกจ้าง เขาไปซื้อของจําตามรายชํานาโรงบ่อน ขุนายก็ชอบรับ ทั้งยังมีเพราะอากาศที่เปียกตกด้วยเป็นเงาบังโรงบ่อนได้โดยง่าย จึงมีการใช้บัตรเก็บเงินใบนี้ในโรงบ่อนรับนํายก กรับเพื่อหาเหรียญทองแดงและเหรียญคํมทองของหลวงไปขายเอา ก็ไปใช้เป็นเครื่องแสดงตนหลายอย่างไปทุกที เพราะคนเชื่อว่าอาจจะเอาไปซื้อเป็นเงินเมื่อใดก็ได้ ส่วนนายบ่อนเบี้ยเมื่อจําหมายก็ได้เงินมากขึ้น เห็นว่าคนไปเปรียบถึงคํสิ่งนี้กระเบื้องจากจีน ระบายเพื่อเติมคําเป็นรูปและราคาค่าง ๆ ให้คนชอบ จึงแก้อันละโสดอันละอัฐ อันละโพสองไซ⁽¹⁾ จนถึงอันละหึ่ง สี่สิ่ง สองสิ่ง เป็นอย่างสูง มีหุยกอนไปเนื่องจากลักษณะอากรภอนเป็นอันต้องว่าประมูกันใหม่ทุกปี เมื่อสิ้นปีลงนายอากรภอนไทยไปไต่ท่าอากรทอไป ก็กำหนดเวลาให้คนไปเอาเบี้ยของทนายแจกเงินคืนภายใน 15 วัน คนก็ตามไปไม่ยอมรับ วิธีการนี้ก็กลายเป็นทางเสกค่าไรเพิ่มเศษประโยชน์ให้แก่นายอากรภอนไปอีกทางหนึ่ง ฝ่ายราชทูตถึงเสียเปรียบก็ไม่สู้รู้สึกเดือดร้อนเพราะใช้ไปเป็นเครื่องแสดงตนเป็นการซื้อขาย แห่มเหรียญทองแดงและเงินคํซึ่งหลายก ก็ยังมีใครร่วงทุกข์ กระทั่ง พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874) รัฐบาลต้องประกาศห้ามนายบ่อนเบี้ยค่าที่ แต่ในเวลานั้นเหรียญทองแดงซึ่งตั้งให้ค่าโดยยุโรปยังไม่สำเร็จ ต้องออกเงินตราค่าในละอัฐ 1 ให้ใช้กันในทองหลางอยู่คราวหนึ่ง จนถึง พ.ศ. 2419 (ค.ศ. 1876) รัฐบาลจึงได้จําหน่ายเหรียญทองแดงประจำรัชกาลที่ 5 ให้ใช้กันในนํายเมืองท่าเป็น 4 ขนาด คือ สี่กั เบี้ยว อัฐ และโสดกั มีราคาครึ่งของเงินอยู่ชนิดที่ระบอบ จ.ป.ร. คําหนึ่ง อีกคําหนึ่งใช้วัดบ่อนกรากา เป็นเหรียญเพิ่มอีกกับสมคทุกขนาด เรื่องเงินตราจึงเป็นอัฐกัไว้ครบรอบจํ ๓ อีกครั้งหนึ่ง

(1) คำว่า "ไซ" นานแก่จีนเรียกว่า "โหล" ราคา ๑ โหล เท่ากับ ๑ อัฐ

1 อัฐ ๑๐๐ สิบสี่องศา, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, เล่ม 1,

เรื่องตัวเมีย กับเป็นเรื่องสำคัญเท่าเรื่องตัวผู้ ซึ่งเมื่อมาถึงสภาฝรั่งเศสครั้งที่ 3 และสภาครั้งที่ 4 ในสภาครั้งที่ 4 นี้ รัฐบาลสยามเกรงว่า การปกครองภายในประเทศสยามนี้ อาจจะมีปัญหาเกิดขึ้นอีกประการหนึ่ง เป็นความยากที่ เกิดขึ้นจากกรณี 2 ภาค คือจีนในฝั่งทมิฬซึ่งเรียกโดยสมัยนั้นว่า "ในร่มเงา" หรือ "สัมเปก" (Subject) พวกหนึ่ง กับจีนตัวเล็กที่พวกหนึ่ง ทั้งนี้ด้วยเหตุว่าจีนในฝั่งทมิฬซึ่งประเทศฝั่งสุดของอนุทวีปได้เปรียบกว่าชาติอื่น ของรัฐบาลสยามก็ไมอาจบังคับกบจีนเหล่านั้นได้อย่างราบรื่น โดยทั่วไป ส่วนกบจีนพวกตัวเมียตามที่กำลังมาจัดอารยธรรมทางด้านเกษตรกรรมเป็นศัตรู เกิดขึ้นภายในบ้านเมือง ในเวลานี้จีนที่มาจากฝั่งเมืองไทยโดยมากมุ่งหมายเข้ามาค้าขายหาค้าขาย ไม่ได้รู้สึกตัวว่าเป็นพวกไทย เมื่อได้เปรียบแก่คนต่างแดนที่ไปค้าขายได้ ก็อาจจะเกิดนิยมไปแต่เมืองตามที่อำนาจของฝรั่ง หรือเข้าเป็นพวกตัวเมีย จึงกล่าวถึงความยากให้แก่รัฐบาล

เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินลงระงับระบบไป สาคังกล่าว จึงพิจารณาตราเป็นกฎหมายของรัฐบาลในระบอบสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือทำนุบำรุงลูกหลานซึ่งถึงบางเรื่องมีอยู่เป็นจำนวนมาก ให้รู้ตัวว่าได้ รับความอุปถัมภ์บำรุงจากรัฐบาล ในว่าเป็นของชาติอำนาจของฝรั่งหรือเป็นตัวเมีย ดังนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงออกประกาศตั้งศาลศาลรับชำระค่าเงินถึงแก่กรมพระตำพระราชหีบพระราชมังคลาภิเษกพระยาสงัดของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ใน ค.ศ. 2411 กล่าวความ

ทรงพระราชอุบายระงับการค้า ซึ่งได้มีกฎหมายระบอบวางตำแหน่งตั้งตามเสนาบดี ว่าจีนบรรดาที่เข้ามาถึงประเทศสยามโดยผิดกฎหมายแล้ว จะไม่ได้ความคุ้มครอง (เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) จึงได้มีกฎหมายรับตั้งมีกษัตริย์ระบอบวางตำแหน่งตั้งตามเสนาบดี ให้มีพระช่วยกันว่า จีนซึ่งค้าขายเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทำมาหากินในประเทศสยามอาจจึรณะกษัตริย์สยามนี้มากกว่าพวก ในบั้นที่ซึ่งเห็นสมควรประเทศอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในร่มเงาของศาล พวกจีนเหล่านี้ที่กล่าวมานี้โดยความนี้ ก็ต้องไปวางโรงค้าขายพวกอย่างใด ตัวที่ไปรู้ตัวมาจึรณะกษัตริย์สยามบ้านเมืองไทย ว่าอะไร

ทองเจ็ดยี่สิบเจ็ดบาทไปหาทานผู้มีอายุบรรลุนิติภาวะแล้วให้ช่วยดูแลของตัว คิดคุณค่า
 ของสารพัดก็ ภาชนะน้ำเป็นแบบเดิมใหม่ ครั้นที่จะวัดแรงใหม่ผู้รับดูแลของพวกจีน
 ทั้งหลายก็ให้ถือความสุจริตซึ่งในกรุงเทพฯ แลตัวเมือง ให้ผู้รับดูแลเหมือนกัน ใด
 ่นำขอความขึ้นกราบบังคมทูล ฯ ทรงเห็นด้วย จึงให้พิมพ์ประกาศแก่บรรดาพวก
 จีนซึ่งเอาเข้าวังพระบรมโอรสาธิราชฯว่าหากมีใ้และระวางอาชญาเขตีให้รู้ตัวก็ว่า
 วกจีนหรือจีนยี่สิบเก้าแถวของตักมีได้ไปร้องฟ้องพระยาโชฎ๊กราชเศรษฐี เจ้ากรม
 ทาชาญกับหลวงพิพิธภัยพิพวชวรราชการกรมทาชาย กับหลวงวิชัยวารีย์⁽¹⁾ (รัฐบาล)
 จะให้พระยาโชฎ๊ก ฯ มีอำนาจตั้งเงินเป็นตระลาการขึ้นอีกหลายนาย จะใดชำระ
 ตักสืบตามธรรมเนียมเงินให้แล้วแก่กัน ฯ

ปรากฏว่าอำนาจศาลจีนที่ตั้งครั้งนั้น ให้รับคดีซึ่งกรณีเป็นเงินทั้งสองฝ่าย และเป็น
 ส่วนความแห่งโจฬิจารณาและเปรี้ยมเหน็บ หรือสืบหาหาให้แล้วกันไปไ้โดยตามระเพณีจีน
 และในภาษาจีนไ้ไ้ในกาลยั้ง แลทากกรณีฝ่ายหนึ่งมีไ้เป็นเงินหรือเป็นความโจรมรายเส้น
 หมายแผนดิน ศาลเห็นไ้ไ้ไม่มีอำนาจรับเรื่องราวโจฬิจารณา นอกจากตั้งศาลตั้งกล่าวสำหรับ
 ทุนจีนแล้ว ในกรุงเทพฯ มีห้องซึ่งมีคนจีนอยู่มาก เช่น สำเพ็ง ก็มีการตั้งนายอำเภอจีน
 ในห้องนั้น ๆ ไ้สำหรับดูแลกิจและทุกสุขของพวกคนจีนเหมือนอย่างที่มีนายอำเภอไทย
 ในที่อื่น และบริเวณตามหัวเมืองซึ่งยังไ้ไม่มีกรมการจีน ก็ตั้งกรมการจีนขึ้นเป็นตำแหน่ง
 เรียกว่า "กงสุลจีนในจังหวัดสยาม"

สำหรับเรื่องคนจีนนี้ จะเห็นไ้จากความปรารถนาของรัฐบาลในครั้งนั้น ปรากฏอยู่
 ในศตวรรษคราคั้ง ลงวันอังคาร เดือนยี่ แรม 3 ค่ำ ปีมะโรง ๕๓๑๖ ๒๔๑๑ ๖

(1) พระยาโชฎ๊กราชเศรษฐีกับหลวงวิชัยวารีย์ ชื่อจริงคือพระยาราชานันธิ์คิจ จาก-
 วารกรมทาชาย ตำแหน่งกิตติมศักดิ์ หลวงพิพิธภัยพิพวชวรราชการ ชื่อซึก ภายหลังไ้ไ้เป็นพระยา-
 โชฎ๊กราชเศรษฐี ส่วนหลวงวิชัยวารีย์ ชื่อจริง

¹ สำเนาประกาศพิมพ์ไ้โดยหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปีจอ นพศก จุลศักราช
 1236 (ค.ศ. 2417) หน้า 289.

๒. การตรวจหาเงาพระยาจักรีรบมาเสมอมาที่ ถิ่นถิ่นวิเศษมากรบชาติ สมุหพระกลา-
 โพบ ในนามแก้วราชธิดาเมือง ถวายการเมืองให้ชนบุรี จัวยมีพระราศโองการ
 ไปรศเกล้า ๓ ตั้งใจหาคนเสมายกปรีดาจรชอ อดวยพระบรบางกัโธว ว่าพวกจัน
 มาถึงพระบรมมโ วิเศษการ ทำมาหากินอยู่ในกรุงสยามเป็นอันมาก สืบบุตรหลาน
 มาถึง 3 ๖ 4 ๖ วันแล้ว บางกนนำในรศเกล้าเมืองมโกลีมีเสด็จม้วย คนจีน เป็นพระอ-
 ภาวนำเฝ้าอยู่ของเสวยสอนให้วางผังเป็นโองการของพระองค์เป็นจำเอย ต่อไปพวกนี้
 ยังโรงสาธ ปวยกน ทำมาหากิน เสียเวลาจวระชวการแล้ว ความนี้ก็เสียไป
 เพราะรุ่งโรจักกรรมนิยมผลกฏหมาย แลกนครั้งนั้นคืนพระบาทสมเด็จพระจอม
 เสด็จเจ้าอยหัว โองทรงพระราศคำรับแล้ว บางเมืองก็ไกรทรงพระกรุดาไปรศ ๓
 ถึงจีนไปปลักจับ ในมาว่าถวาระจับทุกหัวของพวกจันในแวงเมืองนั้น ๆ แล
 เมืองให้ชรบุรีนี้ยังไปโคตรตั้ง บัดนี้ตามเสมายกสืบความทราบมา จีนเข เป็นคน
 ใจดีซื่อตรง พวกจีนที่อยู่ในแวงเมืองให้ชรบุรี หัวเมืองนี้เขยถือโคตมาก จึงทรง
 พระกรุดาไปรศเกล้า ๓ ๖ ตั้งใจเขยเขยมา (หมา) วัดมหาธาตุแวงเมืองให้ชร-
 บุรี เจินที่หลวงอรานจีนมีโสม กงสุลจีนอยู่ในมังกัมสยาม สำนรับว่ากล่าวตชย
 ความนี้ยังอยู่แวงเมืองให้ชรบุรี¹

สำหรับอำนาจเล่าของกงสุลจีนในเมืองต่าง ๆ นั้น ดูเหมือนมีอำนาจทั่วกัน
 เป็นเสีย ๆ ก็ดี ถ้าใครรับการยกของสลาให้เมืองจีน ๖ ปลักฝ่ายจีน ก็มีอำนาจชำระความ ถ้า
 เป็นเสีย กงสุลจีน^๒ ก็ได้แต่เปรียบเทียบให้ยอมว่ากล่าวตชยเป็นหัวหนา^๒

๓. เล่ากรบพระยาจักรีรบราชชาณุภาค, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

¹ เล่ากรบพระยาจักรีรบราชชาณุภาค, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5, หน้า 358-9.

² เรื่องเสียวกัน, หน้า 359.

³ เล่ากรบพระยาจักรีรบราชชาณุภาค, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5, หน้า 359.

อย่างที่มีฐานะยากจนจริง ๆ แต่ที่จริงใจ โสภณใจ มีจิตใจเจ้าพระยาที่สุจริตยิ่งซึ่งเห็นว่าความ
สวดมนต์ไม่ใช่เป็นหัว สภาหลังขึ้นสูงและดีแต่ค่า สวดมนต์เจ้าสาวกว่าวาลัยเจ้าพระยาที่สุจริตยิ่ง
ว่านวดเขาค ถังนี้จึงเป็นที่ระแคะกันกับเวลาที่เห็นเจ้า พระยาที่สุจริตยิ่งว่านวดและ
สามารถที่จะส่งเจ้าสาวที่สวดมนต์ในตามการปกครอง ตลอดถึงการจะให้ไว้สำหรับอาหาร
ซึ่งอยู่ที่นั่นว่าสำคัญ เพราะก จินใจยังมีข้างประเทศเดียวเปรียบอย่างหนึ่งคือ จะเข้ามารับ
สำหรับอาหารโดย เภระมิไถงยู่ ระหว่างกลางไทย เจ้าพระยาที่สุจริตยิ่งจึงว่าด้วย
คำนำของอย่างเป็นปกครองล้วยใจไม่ไ้หันไปนิยมฝรั่ง

อย่างไรก็ตาม การแย่งแย่งประโยชน์กันในการประกอบอาชีพยังคงมีอยู่ จึงต่างพวก
ยังงกถือเอาเปรียบซึ่งกันและกันเรื่อยมา หมายของเจ้าพระยาที่สุจริตยิ่งกล่าวจึงไป
ได้กรอมนอกคุดไปถึง เรื่องตัวเมีย บางทีหัว สภาจึงได้เห็นว่าการตีกัน ไ้คงอยู่ในบ้านหนึ่งองเจ้า-
พระยาที่สุจริตยิ่งจะเป็นประโยชน์ เพราะสามารถจะร้องเรียนไป พจนาน เว้อลัดคนไ้ควา
ไม่ไ้ดีกราย จอใ้หลายชายปวงกัน ถึงแม้ว่าหัวหน้าของตัว เมียจะลิดดาสัยมีมาครั้งกล่าว
สาวกสมพลของตัว เมียที่ไ้ในหลักก็ยังมี ริษาค้างเพียว เปียกเปื้อนอยู่ตามอา เภโอใจ ปรากฏ
จากตอนปลาย พ.ศ. 24๗1 นี้ไ้เองตัว เมียหญิงประสาทิโจรกรรมเยี่ยงคนเมี้ยนผูดอยู่เมือง ๆ
ซึ่งในกรุงเขลา และชายหัวเมือง ปรากฏว่ามีคนจีนในบังคับต่างประ เภคลิดคะทั้งตัว เมีย
ควย เจ้าพระยาที่สุจริตยิ่งได้เฝ้า เฝ้าราชการแผ่นดิน จึงจำกองเป็ล้นหมายในการปราบ
พวกตัว เมีย ปรากฏวิธีการที่จัดแก้ไข เรื่องตัว เมียเป็น เรื่อง ๆ ไปดังต่อไปนี้

1) จัดหมายเขตอาชัณต์ฉบับหนึ่งกล่าววว่า

๑๒ วันศุกร์ เดือน 5 ขึ้น 14 ค่ำ ปีมะเส็ง ยังมีผีสัมมุณติศก เวลา 3 โมง
เช้า พระยาสอนเค็ดจมีระจุ วกลงกร เก้าเจ้าอยู่หัว สัดจอลกษระตั้งวงเวียนทร-
วิจิธชัย พระยาภิรมส โทษานำออกความมีสภามันจกมุด ๆ ว่า จีนในแขวงเมือง
นกร รัชกาลหลายค้ำบส ตกกิดกันเป็นสมเพคะ เจ้าปลัดสะถมภ์ ไ้ได้อาณาประชาราษฎร์
ไ้เกิดความเล็ดรอลย จับตัวจับกินนาโลกมีสมบัติกรรกรพวก ข่าระจันที่จะเป็นสักขี
มีพระบรมราชโองการปริกษาทานเจ้าพระยาที่สุจริตยิ่ง ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
เจ้าพระยาบวรราช พระยาราชนิสภาวดี พระยาเทพประชู พระยาราชนองเมือง

พระยาเพชรบูรณ์ปรึกษาร่วมกันสั่งให้เอาตัวจับกุมมาลงพระราชนิเวศน์ ๑๐ ไร่
ไปขายเช่นเดียวกับประจวบฯ - อย่าให้ราษฎรไปจับดูเมืองอย่างเหมือนจับกันมา
แล้วเอาตัวไปประหารชีวิตประจวบทั่วโลก

2) ในจดหมายเทศาภิบาลฉบับนั้น ยังมีปรากฏข้อความอีกแห่งหนึ่งว่า

เมื่อ ๑ ธันวาคม เกิดลมแรงจำ 1 ไปเสด็จ ซึ่งเห็นด้วยดีทุกประการ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ มณฑลเสนาบดีเจ้าภานุมาศ
พระหลวงสมนางเงิน วาสนบรรดาเมืองปักข์โตฝ่ายเหนือในกรุงชอกกรุง มีเงิน
คบคิดกับของสูงมณฑลเป็นสมบัตเป็นเทศาภิบาลตั้งเป็นตัวเทียบ เดียวกับเรือนปรนตาม
มาทราบ ราษฎรแตกกันตัวต่อมเอศน์ บัดนี้ ตามเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เห็นว่า เงิน
หักแรงชั่วคราว ราษฎรออกไปจับตัวจะรบกัน บรรดาจับตั้ง ผดายุก็จะหลอมตามเสีย
เป็นอันมาก มีพระประสงค์สั่งให้ระหวางพระประทุม พระยาโชฎุกราชเสนาบดี พระ
ยาราชรองเมือง อธิบดีสมนางเงินมาง หากผู้ใดจับตัวว่าเป็นผู้คิดของสูงมณฑลให้
ตัวเทียบ 14 คน ไปประสานตัวที่วัดกัลยาณมิตร ในพระวิหารพระประธานองค์ใหญ่
วาสนบรรดาวัน 14 คนกับทั้งเวลาของไป ใดก็คิดระหวางของพระบาทสมเด็จพระ
จุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว อนุสนธิเรื่องผู้นำพระพิฆเนศวร 14 คนรับ
พระราชทาน²

ปรากฏว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มอบเงินแก่พวกหัวหน้านักเทียบ เพียงให้
กระดาษลัญจิวาสนครั้งหนึ่ง ระหวางสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โปรดระหวางหญิง

¹ฉบับเจ้ากรมพระภาดด้วงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 361-2.

²สมเด็จพระราชโอรสาธิราชราชขุมาภยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 362.

แต่ในอาภรณ์ทำอะไรได้ละนี่ ไ้แต่ทรงยศของพระราชมหาราชไว้ในพระราชหัตถเลขา
ถึงข้าหลวงเดิมยกเลิ๊งว่า

“สองพี่น้องแก้วเพี้ยแก้วนี้ การก็จักจืดหายไปเสียแล้ว ทายเพี้ยแก้วนี้เป็นคนของ
เจ้าคุณซึ่งเห็น ขนใจชอบกับมาจ๋ม เมื่อเกิดวิวาทกับครั้งนั้นจึงฉวยด้วยไปทำการไว้
อำนาจของทานถึงเอา มาสาบาน แลว่ามีก็ยังไม่ยอมปล้นถึงเอาของอยู่ไม่ยอมแกละ
วัน งามรูปโฉมความเค็ดครอนเหงาอยู่ เสียก็ถึงเอาว่าเพราะบุญหลวงเป็นเค็ด แล
จีนจึงกำเริบขึ้น บัดความด้วยเรื่องปล้นหัวเมืองของกรมการเมืองระชาล ก็ถึงเสียว่ายัง
ไม่ไปพัก หัวเมืองกรมการจ่าจับตัวผู้ร้ายที่ไปเสียไปเพี้ยแก้วนี้เอง ก็ถึงให้
จำไว้ เมฆบอกว่าจะสงบนว่าไว้ออก ถ้าราชกอนเกิด ชาววิถกวางยาเมืองจะเป็น
อย่างไร หรือจึงจะเอื้อใจได้มีใจจะออกจะไว้อำนาจด้วยเรื่องนี้ การต่อไปข้างหน้า
เจ้าคุณไม่มีตัวแล้ว ก็จึงนับแต่กันช่วยกัน ยิ่งนานไปก็เหมือนเห็นอำนาจใจขึ้น”¹

เรื่องพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปเอาโทษพวกหัวหน้าแก้วเพี้ยแก้วนี้ สมเด็จพระ
ยาลำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า บางทีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะไปปรากฏว่า สกจัน
แก้วเพี้ยตั้งเป็นหัวหน้าสละของพลเมืองมาขาย ไปรู้จำนวนแน่นอน ถ้าทำโทษพวกหัวหน้า พวก
สมสกก็จะเกิดเจ็บร้อน คิดกำเริบขึ้น ซึ่งรัฐบาลจะปราบปรามได้ลำบาก ท่านอาจจะคิด
เห็นว่า ควรเอาบรรดาหัวหน้าแก้วเพี้ยไปให้ช่วยเพี้ยบริวารพวกสมสก จะเป็นประโยชน์ยิ่ง
กว่าทำลายเสีย²

3) หมายของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ออกอย่างหนึ่ง ปรากฏในจดหมายเสด็จว่าลัทธิ
อีกแห่งหนึ่งว่า

¹ สมเด็จพระยาลำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 363-4.

² สมเด็จพระยาลำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 364.

สอง วันศุกร์ เดือน 5 แรม 6 ค่ำ ปีมะเส็ง ยังไม่เห็นหัวไม้สัก เวลาบ่าย 4 โมงเย็น พระยานครเมรุเจ้าพระยาของกรมเวลาเจ้าอยู่หัว เสด็จออกขบวนพระที่นั่ง พูลเรือสวรรคย์ ทรงทอดพระเนตรเจ้าพระยาเป็นใหญ่ยิ่งนัก เวลาพลบค่ำเสด็จขึ้น¹

การเสด็จออกตรวจพระนครของพระมหากษัตริย์ เจ้าพระยาวิสุทธิวงศา จักร์โพธิ์เป็นพระมหากษัตริย์บ้าง ๆ บางครั้งก็เสด็จเป็นนายพระเนียบ แล้วเอาช่างตีกลองฆ้องวงเวียนปี่มโหรีเข้ามโหรีถวาย เป็นการเสด็จกำลังขบวนไฟพลบค่ำเดียวกับกรม ก็ดูจะโดดเด่นบ้าง⁽¹⁾

อย่างไรก็ตาม ข้อซึ่งพระยาพนาศรัยเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงปรีวิถัด ถึงปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารก็มีมูลความจริง เพราะในสมัยนั้นมีโจรผู้ร้ายชุกชุม ทั้งที่เป็นตัวเหี้ยและไม่ใช่ตัวเหี้ย แต่ในเวลานั้นพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เพี้ยม) เจ้ากรมกองตระเวนเป็นคนเข้มแข็ง สืบจับตัวผู้ร้ายไปคอกขังไว้แล้วชำระความ มีการพิพากษาเสริ้จไประยะเวลาไม่นาน

ปรากฏว่า เมื่อเจ้าพระยาศรัยวงศา ไร่นายปรายพวกตัวเหี้ยถึงที่บรรยายมาแล้ว และบางครั้งก็องระหารชีวิตผู้ทำผิดอย่างหนักนั้นออกบูชายโหม ก็เป็นผลให้พวกตัวเหี้ย และโจรผู้ร้ายออกจากรังในระแวกและกลางเมืองสงบลงไปได้อีกคราวหนึ่ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

(1) วิธีที่หัวเมืองแบบนี้ ตอนราชว น.ศ. 2440 เมื่อมีการจัดตั้งเขตเทศบาลใหม่ ๆ มีหัวจันตั้งเขามเตาเรือนที่ตำบลบางศาล หัวสนามเพลาะตมกินใจข้างจะสุรบ นายฮาดรสุรา เวลานั้นเจ้าพระยาสุรสังขวิสุทธิ (เพี้ยม ขุนนาค) เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี นำอุบายสองเจ้าพระยาศรัยวงศาไว้ ให้เอาปืนใหญ่ที่เมืองราชบุรีออกซัดถู และกล่าวให้ปรากฏว่า จะเอาไปยิงสนามเพลาะของหัวจันที่บางศาล กบเจิ่นที่บางศาล ก็สาถ์ตั้งฉายชอยหนีไปหมด

เรื่องตัวเรือซึ่งบรรทุกสินค้าส่งไปขายที่ บ้านเมืองจึงส่งเรือบรรทุกมา
เกิดเรื่องขึ้นพวกอังกฤษอีก ว่าเป็นในเวลาที่เราจะหาวิธีรับวงศไฉไลเป็นผู้สำเร็จราชการ
การแผ่นดินแล้ว

4. บทบาทในทางการเมืองต่างประเทศ

เป็นน่าว เมื่อพระเจ้ากรุงไทยไปประเทศสยามแล้วขายไปจึงมาประเทศในชั้น
แรก รัฐบาลต่างประเทศใครจะทราบว่าบ้านเมืองอยู่เป็นปกติหรือไม่ ประเทศที่ไปเรือรบ
อยู่ไกลแถมกรุงสยามก็ส่งเรือรบเข้ามาซึ่งยาว เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา
นอกจากนี้พระเจ้าแผ่นดินและประมุขราชินีก็ส่งประเทศซึ่งทางพระราชไมตรีกับไทย ทาง
ก็ประสังก็จะแสดงความอาลัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และแสดงความ
ยินดี ถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในสมัยนั้นยังไม่ค่อย
โทรเลขติดต่อกับประเทศสยาม หากเวลานั้นจึงส่งพระราชสาส์นและอัครราชทูตเข้ามา
ในที่สุดของนายท้าวบางประเทศก็เตรียมจะมาขอทำหนังสือทางพระราชไมตรีกับ
ประเทศสยามที่อาศัยเหตุเปลี่ยนรัชกาล มงคลราชทูตพิเศษเข้ามาเฝ้า ฯ และขอทำหนังสือ
สัญญาด้วย ดังนั้นในตอนต้นรัชกาลที่ 5 การรับแขกเมืองจึงเป็นราชการสำคัญประการหนึ่ง

เจ้าพระยามหาคณาธิบดีในขณะนั้นที่เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางเข้าไปไม่ม-
บาทถึง ในปี พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869) จักรพรรดิแห่งออสเตรีย ฮังการี ทรงแบ่งได้
บารอง อัมโบส์ เปตซ์ เป็นราชทูตพิเศษเข้ามาขอทำหนังสือสัญญา พระบาทสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงโปรด ฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวรวงศาธิบดี เจ้า
พระยาธรรมาภัยที่สมุหนายก เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทวน บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยผู้เกี่ยวข้องกับการ
ต่างประเทศ และพระยารธรรมสารนิเทศ ผู้เสนาบดีศาลต่างประเทศ เป็นผู้รับรักษาการค้า
สัญญาตามแบบอย่างหนังสือสัญญาที่เก่าแก่ในรัชกาลก่อน ได้มีการลงนามทำสัญญากันเมื่อ
ค.ศ. 2412 นั้นเอง และตั้งแต่ ค.ศ. 2412 เป็นต้นมา จำนวนประเทศที่เข้ามาทำหนังสือ
สัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าขายกับประเทศสยามเพิ่มขึ้นเป็น 12 ประเทศ ต่อมา

ประเศตุณ และบุตรเขยมีเข้ามาหาหลังหัวเตียงกลาง

ปรากฏว่าในการชำระมีสัมพาทย์ประเศตุณ ๕ นั้น เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษ์ (ต่าง นามาน) ได้ไปหาเป็นมุกข์กับเจ้าสุริยวงษ์ ซึ่งข้างตั้งว่าหาเป็นมุกข์
ไว้ราชการแผ่นดิน ซึ่งมีความที่สราดและพระองค์อยู่แล้ว ย้ำว่านี่ก็อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 4
ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประสูติ (คือ นามาน) และสมเด็จพระนเรศวรมหา
พิริยราชา (พี่ นามาน) เป็นมุกข์กับเจ้าสุริยวงษ์ ครั้นถึงนั้นไปภายหลังชีวิต

สืบสู่เวลาการมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ใน พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873) เป็นคำพิพากษาตัดสินคดีฟ้องผู้ก่อการ
บ้านเมืองแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ถึงเวลาที่พระองค์ทรงวางราชการด้วย
พระองค์เอง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลก่อน ๆ ของไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับที่วัดพระ
พุทธรัตนสถาน 15 วัน เป็นพิธีต้นสรงไฟเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระ
ทัยแนบแน่นว่าด้วยกิจบรรณกิจภาวะแล้ว ต่อมาเมื่อทรงดำเนินแล้ว มีการกระทำให้พระราช
พิธีบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่ 2 ฉะนั้นพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว" เกี่ยวกับเรื่องนี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบการทรงกล่าวไว้ในหนังสือเกี่ยวกับ
กับประวัติเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ว่า

การที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมราชทินนิก ได้หมักครั้งหนึ่งนั้น เพราะเหตุที่พระเจ้า
อยู่หัวได้ทรงสละราชสมบัติเสียเมื่อออกทรงผนวชจึงต้องถวายหมัก แต่อีกหนึ่ง
เป็นการแสดงว่า พระเจ้าอยู่หัวจะทรงวางราชการบ้านเมืองเองต่อไป เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษ์ได้ไปเป็นธุระราชการแผ่นดินเห็นชอบอย่างแตกย่อย แต่ความมุ่งหมายไม่
ส่วนพระองค์ของพระเจ้าอยู่หัวนั้น ยังมีพระราชประสงค์ที่จะทรงแต่งใหม่พระพัก

ก็อาจเป็นเพราะว่าเจ้านายที่เคยเป็นปฏิปักษ์ย้ายตามเขมร กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ได้สืบ
 พระชนม์ไปจนถึงเมื่อ พ.ศ. 2415 และเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์จึงทราบโดยมาตามเหตุ-
 การจึงจะพาไปหลบอาศัยตามบ้านในจังหวัดระนองเห็นว่า ทางจะแบ่งราชการสมณศักดิ์หรือไม่ว่าง
 กอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้ในพงศาวดารเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ได้เป็น
 ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมาตั้งแต่ก่อนจะระยะเวลาถึง 5 ปี ซึ่งยอมเสียประจักษ์แก่คนทั้ง-
 หลายโดยทั่วไปแล้วว่า สมณศักดิ์เป็นของเจ้าพระยาเอกจาโหมสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ
 แผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นไป

เนื่องในงานบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2416 ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระ-
 เจาอยู่หัวรัชกาลที่ 5 นี้เอง สมเด็จพระบรมราชาธิบดีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
 ก็พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ว่าราชการแผ่นดินแห่งพระองค์พระเจ้าอยู่หัว แต่
 ภายหลังไปยังคงเรียกกันว่า "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" เป็นหัวหน้าเสนาบดีมีหน้าที่ "บริก-
 ษาราชการแผ่นดิน ควบคุมหัวเมืองบ้านเมือง" แต่ในเวลาเกี่ยวของในการบริหารประเทศ
 โดยทรงอำนวยการผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ดังในระหว่าง พ.ศ. 2411 ถึง พ.ศ. 2416 ว่าง-
 ไรก็ดี สมเด็จพระบรมราชาธิบดีสุริยวงศ์ ก็ยังคงมีอำนาจและอิทธิพลยิ่งใน
 สยาม ตามคำต่อกราบทูลสุริยวงศ์ โดยยังมีผู้ว่าราชการแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร
 อย่างเป็นที่ปรึกษาที่สำคัญยิ่งในองค์พระเจ้าอยู่หัว และยังมีอำนาจสิทธิ์ขาด
 ที่จะสั่งประหารชีวิตคนใดโดยมีอำนาจได้

เมื่อพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ว่าราชการแผ่นดินดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระบรมราชา-
 บิดสุริยวงศ์มีวอกลดไปพักอยู่กับหลวงจักราชบุรี แม้ว่าจะมีตำแหน่งจะหมดยกเว้นว่าราชการ-
 การแผ่นดินแล้วก็ตามแต่ เขาก็ยังมีบทบาททางการเมืองในฐานะที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน
 ขององค์พระเจ้าอยู่หัว และฐานะหัวหน้าเสนาบดีตลอดถึงมีปลายแห่งชีวิต
 ของท่าน สมเด็จพระบรมราชาธิบดีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่
 19 มกราคม พ.ศ. 2425 (ค.ศ. 1882) ขณะมีอายุ 74 ปี ได้มีการพระราชทาน
 เหรียญทองฝังศพแก่เจ้าพระยาบรมราชาธิบดีสุริยวงศ์อย่างสมเกียรติยศที่วัดสุทัศน์ดาราม วนบุรี